

UNIŠTENJE ŠUMA NA OBALNOM KRAŠKOM PODRUČJU HRVATSKE VOJNE KRAJINE U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA. NJEGOVI DEMOGRAFSKI, PRIVREDNI I SOCIJALNI UZROCI

Karl Kaser

Uništenje šuma na obalno-kraškom području i s njim povezana ekološka katastrofa jedna je od najzanimljivijih pojava u privrednom i društvenom razvoju hrvatske Vojne krajine. Proces uništavanja šuma doveo je do uništavanja plodnog tla i biljnog pokrova. Pritom začuđuje da je do toga došlo zajedničkim djelovanjem niza gospodarskih, društvenih i demografskih činitelja. Mletačko iskorištavanje obalnih šuma pritom, barem u Vojnoj krajini, nije imalo onu veliku ulogu koja mu se često pripisuje. Potreba Mlečana za drvom bila je samo jedan od niza uzroka ogoljavanja kraškog područja.

Odmah na početku trebamo objasniti: proces uništavanja šuma i neplodnog tla koje slijedi nakon njega zbog gubitka površinskog plodnog sloja obično se u negeološkoj literaturi označuje kao stvaranje krša. Ali u strogo znanstvenom smislu ta korozija ne znači odnošenje plodnog sloja erozijom tla, već neprekidno dubljenje propusnih kamenih slojeva djelovanjem vode. Uzrok korozije je prodor površinskih i podzemnih voda, koje sadrže ugljičnu kiselinu u veoma propusno stijenje poput vapnenca, mramora, dolomita, anhidrita, lapora bogatog vapnencom, gipsa i soli. Za rasprostranjenost korozije presudna je količina vapnenca i poroznost stijenja. Njezin pak intenzitet ovisi u prvom redu o razmjerima tektonskog kretanja stijenja. Njima izazvano proširenje raspuklina povećava, naime, propusnost tla za veće količine vode. Kišnica i snježnica brzo poniru u tlo. Navedeni proces izaziva stvaranje krškog reljefa. U kršu nema potoka ni rijeka ili one nakon kratkog površinskog toka završavaju u ponorima ili špiljama; nastaju škarpe, doline, vapnenačke špilje, polja i krške zaravni.¹

Na današnjem jugoslavenskom teritoriju krš obuhvaća 4.000.000 ha. U Hrvatskom primorju krš zauzima površinu od oko 60.000 ha, u Dalmaciji i Crnoj Gori 800.000 ha, u Bosni i Hercegovini 700.000 ha, a u Makedoniji

¹ Dalmacija je klasično područje istraživanja krša. Na osnovi istraživanja dalmatinskog krša koja su proveli njemački, austrijski i jugoslavenski istraživači razvila se današnja terminologija krša. Vidi o tome npr.: A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges. U: Geographische Abhandlungen 9, sv. 3, Leipzig 1910; N. Krebs, Offene Fragen der Karstkunde. U: Geographische Zeitschrift 16/1910, S. 134—142; J. Cvijić, Das Karstphänomen. U: Geographische Abhandlungen 5, sv. 3, Leipzig 1893, S. 215—329.

1,700.000 ha.² Jugoslavenski krš uz jadransku obalu, koji je pod utjecajem sredozemne klime, naziva se »goli krš«, jer posjeduje neznatan biljni pokrov ili ga čak uopće nema. Dio krškog područja pod utjecajem kontinentalne klime naziva se zeleni krš, jer je prekriven šumom i biljnim pokrovom.³

Razmotrimo li prostiranje krša u nekadašnjoj hrvatskoj Vojnoj krajini, utvrdit ćemo da je tzv. obalni krš prekrivao površinu od oko 8.600 km². Udio nepokrivenog ili golog primorskog krša iznosio je oko 500 km², i to u dužini oko 130 km i širini oko 4 km, a udio pokrivenog ili zelenog planinskog krša je oko 8.100 km². Prije reorganizacije Vojne krajine sredinom 18. stoljeća obalni se krš nalazio na području Senjske velike kapetanije i tzv. Ličkog okruga, a kasnije na području Ličke, Ogulinske i Otočke pukovnije.⁴

Ako se ne uzmu u obzir različite osobine krša (nizak nivo dubinskih voda, iznenadne poplave itd.), krš sam po sebi nije velika zapreka obradi tla — barem dok je prekriven zemljom i vegetacijom. Međutim, čim nema zemlje i vegetacije, krš je izgubljen za kultiviranje jer na golim vapnenačkim stijenama ne može više ništa uspijevati. Prvi korak u uništavanju plodnosti krša je obično uništavanje šumskog pokrova. Nakon toga kišnica može bez zapreke prodirati u vapnenačke stijene, a vjetar u kratkom vremenu odnosi nekoć plodni površinski sloj.

U ovom radu razmotrit će se zbog kojih je antropogenih utjecaja došlo do gotovo potpuna ogoljavanja primorskog krša i djelomičnog ogoljavanja planinskog krša na području Vojne krajine, ili drugačije rečeno, uslijed kojih je antropogenih utjecaja nekoć plodan i pokriven krš postao neplodan i nepokriven.

Prije nego prijedemo na tu osnovnu problematiku treba još ukratko razmotriti klimatske i vremenske odnose u području obalnog krša jer su oni veoma pospješili eroziju tla u području primorskog krša.

Obalni krš u Vojnoj krajini pripada zoni ekvinocijalnih kiša, tj. obo-rine padaju uglavnom u kasnu jesen (listopad, studeni) i u proljeće (travanj), a nisu isključene ni zimske kiše. Snijeg pada rijetko i ostaje na tlu samo nekoliko sati. Kad prestanu proljetne kiše, vrlo brzo, između kraja travnja i sredine svibnja, nastupa sušno ljeto. Dvomjesečna jesen (listopad-studeni) tvori prijelaz k zimi.

Osim dugačkih i sušnih ljeta eroziju tla osobito pospješuje bura. Taj hladni kontinentalni vjetar doseže najveću snagu zimi (studeni — ožujak). Buri su uslijed određenih geografskih konstelacija osobito izloženi Senj i Trst. Hladne i suhe kopnene zračne mase zgušnjavaju se nad obalnim planinama i zatim velikom brzinom padaju niz strme stijene planina okrenutih moru. Brzina vjetra od 1000 do 2000 km na dan nije osobito velika. Svoju izuzetnu snagu bura duguje u prvom redu pojedinim udarima vjetra (45 m/s). Prekidani stankama od nekoliko sekundi, snažni jednominutni ili dvominutni

² D. Nenadović, Pošumljavanje krša U: St. Stojanović, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. 3, Zagreb 1928, 522.

³ Z. Potočić, Šumarstvo. U: Enciklopedija Jugoslavije, knj. 4, Zagreb 1960, 227.

⁴ J. Wessely, Das Karstgebiet Militär-Kroatiens und seine Rettung, dann die Karstfrage überhaupt, Agram 1876, 3.

udari vjetra ugrožavaju sve što nije čvrsto prikovano. Bura dovodi do primjetnog pada temperature. Tako je u Senju, gdje srednja temperatura u hladnim mjesecima iznosi 5,3 °C, u veljači 1929. izazvala pad temperature na —18 °C.⁵ Dok su obalni krš štitile guste šume, bura nije mogla mnogo naškoditi površinskom sloju. Porast uništavanja šuma u većoj je mjeri otvorio prostor njezinom djelovanju, te su snažni udarci bure postepeno odnijeli zemlju.

Kao polazište za razmatranje ove problematike osobito su značajna dva podatka iz 17. stoljeća. Prema prvom se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da je područje primorskog krša tada još bilo gusto pošumljeno.⁶ Wessely čak smatra dokazanim da su šume sezale do obale mora.⁷

Druga je važna činjenica da je Karlovački generalat (na čijem se upravnom području nalazio obalni krš) bio općenito rijetko nastanjen, a u obalnom području i gotovo bez stanovnika. Oko god. 1670. stanje je u graničnom području s one strane Kapele, zvanom Primorska krajina bilo ovakvo: Glavna naselja su bila mjesta Otočac i Brinja te grad Senj. Ta su tri mjesta bila trajno nastanjena još od srednjega vijeka. Stanovništvo ostalih mjesta je pobjeglo za vrijeme turskih napada na Hrvatsku u 16. stoljeću. U 17. stoljeću su neka mjesta ponovo naseljena izbjegličkim obiteljima iz turske Krajine. To su prije svega bili Vlasi i Bunjevci. Otočac je bio vrlo slabo naseljen. U njemu je 1623. popisano samo 396 stanovnika.⁸ Sjeverozapadno od Otočca, na Gackoj, već su se od 1609. ponovno nastanili Vlasi u napuštenom mjestu Brlogu. Mjesto je 1658. imalo 691 stanovnika.⁹ Nakon doseljenja 87 vlaških obitelji 1660. su osnovana, odnosno ponovno naseljena, mjesta Vilić i Kompolje.¹⁰ Sjeveroistočno od Otočca se 1672. u mjestu Dabru nastanilo 90 vlaških obitelji.¹¹

Pokraj Brinja je 1638. naseljavanjem 13 vlaških obitelji iz Like nastalo vlaško selo Lučani. Godine 1658. tamo je živjelo 585 stanovnika.¹²

U obalnom su području osim grada Senja oko 1670. postojala još samo dva stalno naseljena sela, naime Ledenice i Krmpote. Ledenice su nastavali domaći Hrvati, a Krmpote nakon 1605. doseljeni Bunjevci.¹³ Južno od Senja nalazilo se još jedno mjesto koje je bilo samo povremeno naseljeno — Sv.

⁵ Op. cit., 239—260; F. Seidl, Bemerkungen über die Karstbora. U: *Meteorologische Zeitschrift* 8/1881, 232—235; M. Maraković, Studien über die Bora, Sarajevo 1913; J. Goldberg, Bura. U: *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb 1956, 309 itd.

⁶ KA /Kriegsarchiv Wien/ IÖhkr /Innerösterreichischer Hofkriegsrat/ Croatia, 1670-III-2; KA /WrHKR/Wiener-Hofkriegsrat/, 1757-0-VI-552. V. Severinski, Senjske šume i njihova eksploatacija. U: *Senjski zbornik* 1/1965, S. 239 itd. Severinski doduše sumnja da je područje oko Senja bilo gusto pošumljeno, no u svakom slučaju je u njemu bilo šuma.

⁷ Wessely, 7.

⁸ R. Lopašić, Spomenici Hrvatske Krajine (SHK), Zagreb, 1884—1889 II, 123.

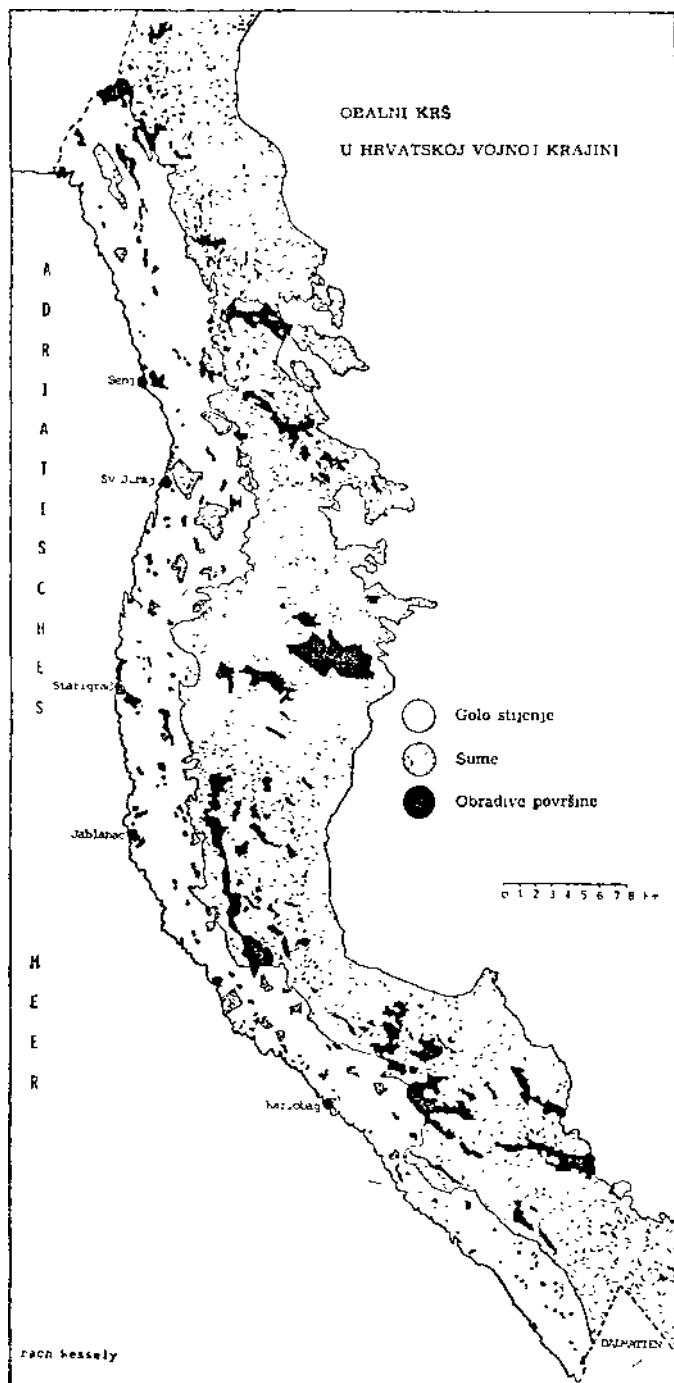
⁹ A. Ivić, Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16., 17. i 18. stoljeća, Subotica 1923, 91 itd. i 139 itd. II, S. 5 itd.

¹⁰ Ivić, 143.

¹¹ SHK II, 301.

¹² SHK II, 200 itd. i 222; Ivić, 139.

¹³ Ivić, 69 itd.

Juraj. Godine 1638. u njemu se nastanilo 13 vlaških obitelji. Oni su nakon 20 godina mjesto napustili i odselili se dalje na venecijansko područje.¹⁴

Obalni pojas od Senja pa sve do Travovca na turskoj granici bio je potpuno nenastanjen. Od važnih, nekad nastanjenih mjesta Starigrada, Jablanca i Karlobaga ostali su samo ostaci utvrda. U nekim su se lučkim mjestima Turci pokušali ukorijeniti i podići kuće, no ipak nije došlo do trajnih naseobina.¹⁵

Takva je bila situacija kad su se demografski odnosi nakon 1683. započetog potiskivanja Turaka iz temelja promijenili. Ratne operacije su pokrenule za ono doba ogromnu struju bjegunaca. Samo se od jeseni 1685. do ožujka 1686. preko 4000 izbjeglica doselilo iz Like u Karlovački generalat.¹⁶ U to su vrijeme ponovno nastanjena i neka nenastanjena mjesta na obali, i to uglavnom Bunjevcima. U Sv. Jurju je već 1697. ponovno stanovalo 39, u Starigradu 14, a u Jablancu 20 obitelji.¹⁷ Te je godine u Velikoj kapetaniji Senjskoj bilo nastanjeno 14 sela u kojima je živjelo 790 obitelji (otprilike 4000—5000 stanovnika).¹⁸ Vojna uprava je tako velik broj izbjeglica dočekala nepripremljena. Organizirano naseljavanje se nije moglo provesti. Pristigle obitelji su se naselile, nakon što su za to dobile načelno odobrenje, tamo gdje im se činilo najpogodnije. U tim uvjetima nije došlo ni do organizirane podjele zemljišta. Svaka je obitelj prisvojila onoliko zemljišta koliko je mogla obrađivati.¹⁹

Val ponovnog naseljavanja koji je započeo nakon 1683. bio je osnova ugrožavanju šumskog fonda, i to osobito u obalnim područjima Vojne krajine. U pola stoljeća, od oko 1700. do 1750, dakle u vrlo kratkom vremenu tu su iskorijenjene gotovo sve šume. Pokušaju li se utvrditi uzroci tome procesu, otkrivaju se zapanjujuće okolnosti.

Najvažniji je razlog bio u izuzetnom porastu stanovništva na obalnom području za vrijeme tih 50 godina. Njegova posljedica je bila prenaseljenost tog područja.

Tablica 1 (str. 126) pokazuje da se broj obitelji u Velikoj kapetaniji Senjskoj između 1697. i 1746. gotovo udvostručio.²⁰

Stanovništvo Senjske kapetanije se prema tome za to pola stoljeća vjerojatno isto tako udvostručilo. Povećanje stanovništva je u nekim selima bilo veće, a u nekima manje. Broj obitelji u Sv. Jurju se u tih pedeset godina utrostručio, dok se u Jablancu upeterostručio, a u Stojnici usedmerostručio.

Takav porast stanovništva i prenaseljenost koja je iz njega proizašla morali su, naravno, ostaviti posljedice. Prenaseljenost se zbog društveno privi-

¹⁴ SHK II, 222; A. Ivić, Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju, Sremski Karlovi 1909, 62.

¹⁵ StLA /Steiermärkisches Landesarchiv/ Militaria, Schubert »1664 3«. U tom je području ukupno popisano 70 nenastanjenih luka.

¹⁶ StLA /IoHK /Innerösterreichische Hofkammer/, 1685-VI-29.

¹⁷ AH /Arhiv Hrvatske/ /USKG /Uvezani spisi Karlovački generalat / II, Fol. 139 itd.; AH/SLK /Spisi Like i Krbave/, Kut. 1; SHK III, 192.

¹⁸ AH/USKG II, Fol. 133 itd.

¹⁹ SHK III, S. 172 itd.

²⁰ AH/USKG II, Fol. 133 itd.; KA/WrHKR-KA /Kanzleiarhiv/ VII-349, prilog 53.

Tablica 1. Broj obitelji u Velikoj kapetaniji Senjskoj 1697. i 1746.

Selo	Obitelji 1697.	Obitelji 1746.
Sv. Juraj	39	148
Starigrad	14	58
Krmpote	74	104
Ledenice	74	110
Kuterevo	16	26
D. Kosinj	189	71
Vl. Kosinj		174
G. Kosinj		79
Dabar	46	74
Stajnica	9	62
Brinje	189	331
Lučani	90	98
Jezerane	30	35
Jablanac	20	106
Ukupno	790	1 476

legirane osnove na kojoj je počivalo krajiško društvo morala negativno odraziti na šumski fond. Najvažniji oslonac tog društva u to je vrijeme još uvijek bila potpuna oslobođenost od podavanja za korištenje i posjedovanje krajiškog zemljišta. To je bila izuzetno važna povlastica koju nisu uživali seljački podložnici u civilnom zaleđu Hrvatske. Oni su naime morali snositi podavanja kako vlasteli tako i Kraljevskoj dvorskoj komori. Za našu temu nije bitna visina tih podavanja, već je važno utvrditi da su seljaci izvan Vojne krajine imali lošiji društveni položaj nego seljaci u Vojnoj krajini. To objašnjava zbog čega obitelji iz prenaseljene Senjske kapetanije nisu prelazile u rjeđe naseljena područja civilnog zaleđa. Time bi oni postali podložnici koji su dužni davati daće.

Drugi važni oslonac privilegiranog krajiškog društva bila je neraskidiva povezanost vojne službe s posjedovanjem zemlje. Kad su se u prvoj polovici 16. stoljeća naselile prve krajiške obitelji, dobile su zemljišne posjede bez obaveznih daća, doduše pod uvjetom da zauzvrat bez plaće služe vojsku. Prinosi s dobivenog zemljišta trebali su im omogućiti vojnu službu. To se načelo kasnije proširilo po čitavoj Vojnoj krajini. Zemljišni posjed nije bio moguć bez vojne službe, a vojna služba bez zemljišnog posjeda. Ti su odnosi doveli do toga da su od samog početka onemogućeni drugi načini zarade (trgovina i obrt) te nastajanje gradova. Trgovci i obrtnici se naime bez plaće ne bi mogli pozivati u vojsku jer bi na taj način izgubili osnovna sredstva za život. Te su okolnosti bile razlog što je stanovništvu u prenaseljenom obalnom području preostala samo obrada zemlje za pribavljanje sredstava za život. Ali tamo nije bilo dovoljno zemljišta.

Slijedeća tablica pokazuje prosječnu veličinu zemljišnog posjeda jedne obitelji u osam kapetanija Karlovačkog generalata god. 1746. (bez Ličko-

-krbavske kapetanije). Iz nje se može vidjeti da je Senjska kapetanija očito bila prenaseljena, jer su s prosječnom veličinom od 9,7 jutara po obitelji zemljišni posjedi u njoj bili upola manji od onih u Ogulinskoj i Barilovičkoj kapetaniji, a tri puta manji nego u Otočkoj i Tržičkoj. Pritom treba imati na umu da je do toga doba veći dio šumskog pokrova u obalnom području već bio iskrčen radi dobivanja zemljišta. Ali unatoč krčenju šuma zbog velikog porasta stanovništva očito nije uspjelo bitnije povećati zemljišne posjede.²¹

Tablica 2. *Prosječna veličina zemljišnog posjeda jedne obitelji u kapetanijama Karlovačkog generalata 1746. (jutro à 2400 kvadratnih klaštara)*

Kapetanija	Korisna površina	Obitelji	Veličina posjeda jedne obitelji
Tržić	24.720,50	744	33,2
Otočac	30.638,25	1.146	26,7
Žumberak-Slunj	22.553,00	929	24,3
Turanj	7.249,50	337	21,5
Tounj	5.489,25	259	21,2
Ogulin	22.169,25	1.207	18,4
Barilović	13.011,50	717	18,1
Senj	14.007,75	1.450	9,7

Prosječna se veličina posjeda jedne obitelji u pojedinim selima Senjske kapetanije uvelike razlikovala. Ona se kretala između 1,9 i 29,2 jutra po obitelji. Upadljivo je da su veličine zemljišnih posjeda u selima obalnog područja (Sv. Juraj, Starigrad, Jablanac, Ledenice, Krmpote) bile najmanje. Tablica 3 (str. 128) pokazuje to vrlo jasno.²²

Iz tablice 3. se vidi da su unatoč krčenjima zemljišta u obalnim selima bila najmanja. Doduše, krčilo se i u drugim selima u zaleđu, ali su tamo zemljišta bila mnogo veća. To se može objasniti time što je u selima obalnog područja bura pokazala svoju razornu moć. Stabla su bila oborena pa je bura bez zapreke mogla odnositi zemlju s iskrčenih plodnih površina.

Navedenu pretpostavku potvrđuje istraga što ju je 1857. provela krajiška uprava. Uprava se inače dugo vremena uopće nije osvrkala na proces krčenja i uništavanja šuma. Tek je zavist krajiških obitelji koje nisu mogle povećavati svoja zemljišta sječom drva izazvala prijave i mjere vlasti. Te su istrage imale i zanimljiv sporedni rezultat. Na taj su naime način svoje posjede uvelike proširile mnoge obitelji koje uopće nisu obavljale vojnu službu.²³

Spomenuta istražna komisija je zaključila da glavni uzrok uništenju šuma leži u tome što je stanovništvo u tom području nakon 1700. veoma poraslo:

²¹ Proračun prema KA/WrHKR-KA VII-349, Prilog 53.

²² Isto

²³ KA/WrHKR/ exp., 1737-IV-22; KA/WrHKR/ exp., 1737-V-127; KA/WrHKR/ exp., 1737-V-421; KA/WrHKR/ exp., 1747-I-610.

Tablica 3. *Prosječna veličina posjeda jedne obitelji u selima Senjske kapetanije 1746. (jutro à 2400 kvadratnih klaštara)*

Selo	Korisna površina	Obitelj	Veličina posjeda jedne obitelji
Sv. Juraj	841,00	148	5,7
Starigrad	112,50	58	1,9
Krmpote	452,00	104	4,3
Ledenice	640,00	110	5,8
Kuterevo	411,00	26	15,8
D. Kosinj	977,50	71	13,8
VI. Kosinj	2.350,00	174	13,5
G. Kosinj	723,00	79	9,2
Dabar	1.569,75	74	21,2
Stajnica	688,50	62	11,1
Brinje	2.123,75	331	6,4
Lučani	2.869,00	98	29,2
Jezerane	406,00	35	11,6
Jablanac	205,33	106	1,9

»i svake se godine njihov broj znatno povećava tako da se ondje gdje se prije 50 ili 60 godina mogla sresti ili bila nastanjena tek jedna obitelj, sada stanovništvo proširilo na 40 i više kuća...«. Posljedica toga je bila da su se »nekoč guste šume duž obale mora bez ikakva obzira skoro sasvim uništile, djelomično da bi se dobila zemljišta, a djelomično da bi se živjelo od prodaje posječena drva...«.²⁴

Način proširivanja zemljišta sječom šuma bio je ipak, kako je ustanovila istražna komisija, mač s dvije oštrice. Ogoljene površine »slobodno su izložene olujnim morskim vjetrovima koji su s njih odnijeli plodnu zemlju i pretvorili ih u neobradive kamene stijene, pa su krajišnici zbog nestanka obradiva zemljišta sve više bili prisiljeni prehranjivati se prodajom posječenog drva Mlečanima i Senjanima, te sa sve većom mukom dopremati drvo iz unutrašnjosti Krajine u morske luke«.²⁵ Krajišnici su se dakle i sami krčenjem djelomično lišili zemljišta. Zbog toga su počeli tražiti novi izvor sredstava za život u sječi i prodaji drva. Drvo se prodavalo ili neposredno Mlečanima ili trgovcima u Senju koji su ga dalje preprodavali Mlečanima. Stanovnicima Senja je još od 1388. (gradsko pravo) bilo dopušteno u okolici grada sječi drvo te određenu količinu prodavati. Budući da se količina isječenog drva nije mogla nadzirati, Senjani su ubrzo to pravo sječe koristili za sklapanje unosnih poslova, te su velike količine drva potajno prodavali Mlečanima.²⁶ Sigurno je već od 14. stoljeća uspostavljena preko Senja trgovina drvom s Mlečanima. Mletački su trgovci ili njihovi predstavnici bili nastanjeni u Senju, a uveli su i mletačke

²⁴ KA/WrHKR, 1757-60-VI-552

²⁵ Isto

²⁶ KA/IÖHKR/ Croatia, 1670-III-2.

trgovačke statute. Godine 1408. i 1455. sklopljeni su između Senja i Venecije trgovački ugovori. Zbog turskih su napada mletačke naseobine u 15. stoljeću propale, a trgovinu su preuzeli domaći trgovci.²⁷

Tako su se senjski trgovci mogli osloniti na stare poslovne veze s Venecijom kad je zbog porasta stanovništva pojačana sječa drva. Krajišnici su drvo isporučivali u Senj, a tamošnji su ga trgovci preprodavali Mlečanima. Za isporučeno drvo krajišnici su rijetko dobivali gotov novac, već su plaćani u žitu, prirodini koju su najviše trebali. Krajišnicima se više puta za vrijeme oskudice potrebno žito davalo unaprijed. Oni su na taj način postali ovisni o trgovcima. Ti su po svojoj volji određivali količinu drva koju je trebalo dopremiti za predujmljeno žito. U pojedinim su slučajevima venecijanski trgovci — i to s odobrenjem krajiške uprave — sklapali s krajišnicima službene poslove drvom. Tako je npr. oko 1750. u Jablancu i okolici bila vrlo loša žetva. Mletački trgovac s otoka Raba, neki dr. Latus, ponudio se predujmiti žito i gotovinu (oko 1200 forinti) krajišnicima koji su oskudijevali, a oni su mu zauzvrat trebali isporučiti drvo. Krajiška uprava je tu trgovinu službeno odobrila kako bi spriječila da se krajišnici zbog gladi iz Jablanca ne odsele. Kasnije provedena istraga je doduše utvrdila da količina otpremljenog drva nije odgovarala predujmljenom novcu i žitu.²⁸

Zbog krčenja šuma krajišnicima su otežane mogućnosti isporuke drva »budući da se sada u blizini morskih luka ne može naći drva, već se ono mora tražiti u većoj udaljenosti. Tako siromašni krajišnik sa 4 vola za dva dana odveze u Senj drva vrijedna jedva 12 groša, a pritom u skoro nepristupačnim brdima potajno posiječe šumu, no time ipak ne prehranjuje svoju obitelj već je neprestano opterećen dugovima senjskim trgovcima drvom.«²⁹

Uskoro se, dakle, u blizini morskih luka nije moglo naći drva te su ga krajišnici morali nabavljati izdaleka. Ogoljavanje je prema tome napredovalo u smjeru obronaka Kapele okrenutih moru.

Kojom brzinom je bura uništavala ogoljene obradive površine pokazuje usporedba obrađenih površina u obalnim selima Krmpotama, Ledenicama, Sv.

Tablica 4. *Obradive površine u nekim obalnim selima 1746. i 1764. (u jutrima, jutro à 2400 kv. klaštara)*

Selo	Obradiva površina 1746	Obradiva površina 1764.
Krmpote	452	501,5
Ledenice	640	313
Sveti Juraj	841	708
Starigrad	112	71,5
Jablanac	205,3	167,5

²⁷ Severinski, 237.

²⁸ KA/WrHKR, 1757-60-VI-552.

²⁹ Isto

Jurju, Jablancu i Starigradu 1746. i 1764. Tijekom tih 18 godina obrađena se površina u nekim selima, osim u Krmpotama, znatno smanjila³⁰ (tablica 4).

Time se naravno u tim selima u istom razdoblju smanjila i prosječna veličina posjeda po obitelji, iako je u nekim selima (Starigrad, Ledenice, Jablanac) broj nastanjenih obitelji u tom razdoblju (vjerojatno zbog smanjivanja zemljišnog posjeda) bio u opadanju.³¹

Tablica 5. *Prosječna veličina posjeda obitelji u nekim obalnim selima (jutro à 2400 kv. klaštara)*

Selo	Broj obitelji			
	1746	1764.	Prosječna veličina zemljišta	
			1746.	1764.
Krmpote	104	126	4,3	4,0
Ledenice	110	108	5,8	2,9
Sveti Juraž	148	197	5,7	3,6
Starigrad	58	56	1,9	1,3
Jablanac	106	92	1,9	1,8

Porast stanovništva uvjetovao je povećavanje obradivih površina, što je neosporno bilo temeljni uzrok uništavanja šuma u obalnom području Vojne krajine. Krčenje međutim zbog djelovanja bure nije dovelo do željena uspjeha. Naprotiv, time su konačno i nepopravljivo uništena sredstva za život pogođenih krajiških obitelji. Te su obitelji, čiji su posjedi postali premaleni, bile prisiljene pokušati sječom i prodajom drva naći nov izvor zarade. Potreba Mlečana za drvom je djelovala negativno na šumski fond utoliko što su oni bili glavni kupci drva.

Prije nego se osvrnemo na sekundarne izvore uništenja šuma moramo još razmotriti pitanje šumskih prava, tj. pitanje kome su pripadale šume koje su krajišnici krčili. U tom je pogledu, barem do sredine 18. stoljeća vladao pravni nered. Tome je bilo nekoliko uzroka. Područje hrvatske Vojne krajine, a time i njezine šume, pripadalo je po državnom pravu kraljevini Ugarskoj koja je pak osobom kralja i cara bila sjedinjena s habsburškim zemljama. Područjem Vojne krajine nije doduše upravljao kralj i njegove vlasti već unutrašnjoaustrijski staleži, odnosno od njih postavljeno unutrašnjoaustrijsko Dvorsko ratno vijeće. Tako je nastao pravni vakuum. Kraljevske vlasti nisu imale pravnu moć nad krajiškim šumama, a unutrašnjoaustrijski upravitelji se za njih nisu smatrali nadležnima — prije svega jer bi to značilo veći financijski trošak. Iskoristivši taj pravni vakuum jedino su se krajišnici prihvatili šuma. I kako to pokazuje ogoljavanje obalnog područja obilno su ih iskoristili.

³⁰ Proračun prema KA/WrHKR-KA VII-349, Prilog 53; KA/WrHKR 1764-X-12/5.

³¹ Isto

To je bilo tim lakše jer nije bilo nikoga tko bi ih u tome mogao ili želio spriječiti. Stoga i nije čudno da su šume smatrali svojim vlasništvom.

To se za krajišnike povoljno, a za šumski fond nepovoljno stanje promijenilo tek sredinom 18. st. kad su bečke središnje vlasti preuzele upravljanje Vojnom krajinom. Tek su se tada vlasnici i uprava šuma službeno sjedinili. Već spomenuta istraga o uzrocima uništavanja šuma na obalnom području bila je jedna od prvih mjera za zaštitu šuma i izraz nove pravne situacije. 1765. izdana je prva uredba o šumama³² za šume Karlovačkog generalata. U njoj se pravno utvrđuje da su šume u tom graničnom području »carske-krajijske šume«. Osim njih spominju se i »krajijske šume«. Time se međutim krajišnicima nije priznavalo nikakvo pravo vlasništva na šume, već im se davalo pravo njihovog korištenja. Osobno vlasništvo nad šumama je bilo nemoguće, osim ako se radilo o šumarcima koji su sami iznikli na posjedima krajišnika ili su ih ovi tamo zasadili. U Karlovačkoj krajini su takve šume 1764. zauzimale površinu od samo 5.661 jutra.³³ Stanovnici krajijskih sela su doduše stjecali kolektivno pravo (servitut) korištenja dijela šume koji je pripadao selu. Te seoske šume za korištenje su bile omeđene, premjerene i dane selu na kolektivno korištenje.

Uredba o šumama iz 1765. je zabranila krčenje šuma bez službene dozvole. Spaljivanje i sušenje drveća radi dobivanja obradivog zemljišta se kažnjavalo. Osim daljnjih ograničenja prvi put je bilo predviđeno postavljanje prikladnog broja šumskih nadzornika koji su trebali nadzirati provođenje propisa.

Razmatranje pitanja vlasništva nad šumama dakle pokazuje da su šume sve do sredine 18. st. ustvari bile ničija zemlja te da zbog toga krajišnike nitko nije spriječio niti ih je želio spriječiti da krče šume koliko su htjeli.

Rekli bismo nešto o sekundarnim uzrocima uništavanja šuma. Kao prvi treba navesti da je zadruga ili kućna zajednica u obalnom području Vojne krajine bila slabo raširena. U daljem izlaganju objasniti ćemo kako se ta okolnost odrazila na šumski fond. Zadruga je bila obiteljska zajednica osobito raširena u južnoslavenskom području, a odlikovala se osobito dvjema osobinama. Prvo, nastajala je spajanjem najmanje dviju pojedinačnih obitelji. Tako je jedna zadruga mogla doseći veličinu od 40, 80 ili u rjeđim slučajevima i 100 članova. Drugo, zadruga je bila zajedništvo dobara i proizvodnje. U njoj nije bilo osobnog vlasništva nad nepokretnim dobrima, već su imetak i posjed bili zajednički. Taj se zajednički posjed zajednički obrađivao i trošio.³⁴

Tendencija stvaranja zadruga nije bila podjednako snažno razvijena u sve tri etničke skupine koje su činile većinu stanovništva Vojne krajine. Kod Vlaha i Bunjevaca je ta tendencija bila vrlo jaka, a kod Hrvata pak slaba. Sve tri su se skupine, međutim, obično doseljavale u Vojnu krajinu u pojedinačnim obiteljima. Kod bunjevačkih i vlaških obitelji je ubrzo nakon doseljavanja došlo do obnavljanja zadruga. Te su obitelji i prije doseljavanja sigurno

³² AH/Shk /Spisi hrvatske krajine/, kut. 4, 1765.

³³ KA/WrHKR, 1764-X-12/5.

³⁴ O tome i slijedećim odlomcima vidi K. Kaser: Die Entwicklung der Zadruga in der croatisch-slawonischen Militärgrenze, Graz 1985 (— Zur Kunde Südosteuropas II/14).

već živjele u zadrugama. Ali kod hrvatskih obitelji se zadruga vrlo rijetko obnavljala jer te obitelji prije nisu nikada ili samo rijetko živjele u zadrugama.

Promotrimo li daljnji razvoj zadruga u Vojnoj krajini, možemo nakon kratkog razdoblja obnove ustanoviti ponovni nagli raspad zadruga u pojedinačne obitelji. Do toga je vjerojatno dolazilo jer su pojedinačne obitelji u zadruzi mogle neometano stjecati zemljišni posjed. Način dijeljenja zadruga uzrokovao je povećanje potreba za zemljom. Zbog ravnopravnosti u posjedovanju zemlje, zemljišta se naime većinom nisu dijelila proporcionalno prema veličini pojedine obitelji, već ravnopravno i neproporcionalno. Tako je npr. kad se dijelila zadruga od triju pojedinačnih obitelji zemljište bilo podijeljeno u tri jednaka dijela, bez obzira na to da li se pojedina obitelj sastojala od dvaju ili desetero članova. Zbog toga su se naravno povećavale potrebe za zemljom.

Obalno područje Vojne krajine bilo je u prvom redu nastanjeno Bunjevcima, a zatim Hrvatima i Vlasima. Iz rezultata popisa 1746. dobro se opaža da je raspadanje zadruga bilo najbrže u Senjskoj kapetaniji (njoj su pripadala sva obalna sela osim Karlobaga i njezove okolice), te u Tounjskoj kapetaniji koja zbog malog broja stanovništva nije posve reprezentativan primjer. Istraživši preko 2000 obitelji u Lici i Krbavi našli smo ključ po kojem se na temelju prosječne veličine obitelji na nekom području može utvrditi rasprostranjenost zadruga. Po tom ključu prosječna veličina od otprilike 7,5 članova znači da samo četvrtina obitelji živi u zadrugama, dok kod prosječne veličine od 11 članova u zadruzi živi polovica obitelji, a pri prosječnoj veličini od 14,5 oko 2/3 do 3/4 obitelji.³⁵

Iduća tablica pokazuje da 1746. u Senjskoj kapetaniji više gotovo i nije bilo zadruga. Prosječna veličina jedne obitelji iznosila je te godine 6,3 člana.

Tablica 6. *Prosječna veličina obitelji u osam kapetanija i Ličkom okrugu Karlovačkog generalata 1746.*

Kapetanija	Stanovnika	Obitelji	Veličina obitelji
Turanj	1037	8199	7,9
Barilović	432	3339	7,7
Tržić	756	6889	10,0
Tounj	280	1712	6,1
Ogulin	1254	10706	8,5
Otočac	1146	8378	7,3
Lika-Krbava	3742	34410	9,2
Senj	1570	9951	6,3

³⁵ Detalje vidi u mom habilitacijskom radu koji se priprema za tisk: K. Kaser: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535—1881).*

Time je bila gotovo dva puta manja od prosječne obitelji u Tržičkoj kape-taniji.³⁶

Snažna tendencija ka raspadanju zadruga u obalnom području i povećane potrebe za zemljom koje su iz nje slijedile bile su bez sumnje važan uzrok sječe šuma.

Možda ne tako važnu ulogu imala je pritom — u očima tadašnjih proma-trača — izuzetno velika potrošnja drva Bunjevaca i Vlaha koja je isto tako vodila uništavanju šuma. Uzrok te velike potrošnje je bio njihov osobit način gradnje kuća i s njim povezana velika potrošnja ogrjevnog drva. Hrvatsko krajiško stanovništvo se u načinu života očito uveliko razlikovalo od kato-ličkih Bunjevaca i pravoslavnih Vlaha. Vlasi i Bunjevci koji su se u izvorima nazivali i »katoličkim Vlasima« bili su vrlo slični po načinu života. Njihove su zajedničke osobine, zanemarimo li razliku u vjeroispovijesti, bile toliko jake da krajiška uprava među njima nije vidjela nikakve razlike. Već je spo-menuto da su Bunjevci i Vlasi za razliku od Hrvata bili vrlo skloni stvaranju zadruga. Opskrbljivanje pravoslavnog vlašskog svećenstva obavljalo se na isti način kao i opskrba bunjevačkog katoličkog svećenstva — dodjelom zemljišta. Katolički hrvatski kler nasuprot tome nije dobivao zemljišta.³⁷ Bunjevci i Vlasi su isto tako na sličan način gradili kuće i opremali njihovu unutrašnjost.

Poznato je da su Bunjevci kuće gradili na poseban način: Osnovu kuća su polagali u kružnoj formi tako što su kamenje i kamene ploče polagali jedne na druge. Na krovu su se u sredini slojevi kamenih ploča jednostavno spajali (ili su krov u rjeđim slučajevima pokrivali borovom šindrom). Kame-nje i kamene ploče su se slagale bez upotrebe vezivnog materijala. Zbog okru-gla oblika i spojnog krova kuće su u unutrašnjosti nalikovale jajetu.³⁸

Te bunjevačke kuće nisu bile podijeljene na sobe nego su se sastojale samo od jedne jedine prostorije. Vojna uprava se, nažalost, u svojim izvješći-ma³⁹ nije brinula o svim pojedinostima gradnje. Dvije su primjedbe ipak vrlo zanimljive. Prvo, način gradnje kuća kod Bunjevaca i Vlaha je bio isti, a drugo, kuće nisu imale soba ni odvojenih prostorija. Taj poseban način gradnje kuća, kao i okolnost da se nisu upotrebljavale peći već samo otvorena ognjišta, veoma je povećavao potrošnju ogrjeva u hladno doba godine: »takozvani Bu-njevci, pripadnici rim. kat. crkve, uz Vlahe nemaju običaj kao Hrvati graditi normalne sobe s pećima, već običavaju gdje su veće kuće zapaliti dva do tri ognjišta, tako da u jednom danu zbog pomanjkanja pravih soba i peći potroše više ogrjeva nego što bi trebali za cijeli tjedan.«⁴⁰

Potrošnja drva koja je zbog navedenih razloga bila povećana padala je to teže što se krajišnici nisu trudili sakupljati za ogrjev osušeno i propalo drveće, već su upotrebljavali mlada stabla iz neposredne okolice.⁴¹

Na stanje mladih šuma nije se negativno odrazila samo visoka potrošnja ogrjeva Bunjevaca i Vlaha, već prije svega držanje koza. Uzgoj i držanje go-

³⁶ KA/WrHKR-KA VII — 349, Prilog 53.

³⁷ Vidi bilješku 35.

³⁸ R. Pavelić: Bunjevci, Zagreb 1973, S. 13f. itd.

³⁹ KAWrHKR, 1757-60-VI-552.

⁴⁰ Isto

⁴¹ Isto

veda je zbog malih zemljišnih površina u obalnom području bilo gotovo nemoguće. Nije bilo ni dovoljno pašnjaka. Tako je jedino preostalo držanje koza što nije zahtijevalo posebnu krmu. Ono je uz prodaju drva bilo drugi temelj kućne privrede u obalnom području. Koze su jednostavno puštali u šume gdje su se hranile mladim drvećem.⁴² Neke su krajiške obitelji navodno držale i do 200 ili 300 koza. Negativne posljedice držanja koza su na kraju bile tako teške da je 1764. izdana naredba da se na tisuće koza jednostavno pobije ili, ako je moguće, da se prodaju. Ta mjera međutim nije bila posebno djelotvorna. Obitelji Karlovačke krajine su oko 1800. ponovno posjedovale 64.000 koza.⁴³

Svi navedeni činioci prouzrokovali su u pola stoljeća od oko 1700. do 1750. gotovo potpuno ogoljavanje primorskog krša te dalekosežno uništenje šuma u planinskom dijelu obalnog krša. Sve mjere koje su poduzimane nakon donošenja Uredbe o šumama 1764. nisu mogle spriječiti posljedice razornog djelovanja bure. Erozija tla je nezaustavljivo napredovala. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća je već 93% primorskog krša postalo neobrađivo. Od otprilike 500 km² ukupne površine moglo se još 3,4% upotrebljavati za oranice, a 3,7% za pašnjake. Od toga je trebalo živjeti 22.500 ljudi. Na planinskom dijelu obalnog krša koji se protezao na otprilike 8100 km² očuvalo se 60% obrađive zemlje, a 40% je postalo neplodno⁴⁴ (v. kartu).

* * *

Neprestanom erozijom tla sve je više krajiških obitelji obalnog krškog područja dospijevalo u privredne teškoće. U mnogo slučajeva krajišnici nisu mogli sebe i svoje obitelji prehranjivati samim zemljištem. Privatna je sječa drva bila zabranjena, a time je otpala mogućnost unosne zarade. Bijeda mnogih krajiških obitelji prisilila je upravu da krajišnicima, usprkos načelnim zamjerkama, osim poljoprivrede dopusti i druge djelatnosti.

Već od sredine 18. stoljeća moralo se dopustiti pojedinim krajišnicima da potraže posao izvan krajiškog područja, jer u njemu uz poljoprivredu nisu postojale mogućnosti dodatne zarade. Taj se običaj uskoro pokušao ograničiti, jer iz njega su proizašli mnogostruki društveni problemi. Mnogi se krajišnici nisu vratili kući, a ostavili su nezbrinute žene i djecu. Mnogi su se vraćali bez novaca. Ne samo da nisu ništa zaradili već su se i zadužili.⁴⁵

Kako bi se odstranila nužnost traženja posla u civilnom području, vojna uprava je pokušala stvoriti mogućnost zarade u samoj Krajini. Jedna od tih mogućnosti, kojom su se krajišnici sve više koristili, bila je trgovina morskom solju. Za karlovačke krajišnike trgovina solju izvan Krajine nije bila osobito unosna, jer je put od Senja ili Karlobaga do Banske, Varaždinske ili Slavonske krajine bio predalek. Doduše, zbog geografskog je položaja bila pogodna trgovina solju s Bosanskom krajinom. Nju je međutim bilo teško (legalno) provesti tako dugo dok su je ograničavale izvozne i uvozne carine. God. 1788.

⁴² Isto

⁴³ Wessely, S. 9.

⁴⁴ Isto, S. 11. itd.

⁴⁵ KA/WrHKR, B-1785-40-502.

ta su carinska ograničenja dokinuta.⁴⁶ Od toga se vremena razvila živa razmjena između karlovačkih i bosanskih krajišnika. Karlovački su krajišnici isporučivali sol i mijenjali je za prijeko potrebne žitarice ili su kupovali stoku i u Senju je mijenjali za sol. Tu su sol u civilnoj Hrvatskoj mijenjali za potrebne žitarice.⁴⁷

Do 1778. iznosila je u Senju i Karlobagu kupovna cijena soli 54,5 krajcara po vedru. Ovisno o stanju tržišta karlovački krajišnik je za to vedro dobivao 2—3 mjerice turskog žita. Na taj su način krajišnici 1802. utržili žitarica za 315.113 forinti.⁴⁸

Dio krajišnika mogao je zarađivati prijevozom i preradom drva. Pod upravom Dvorske komore počelo je od 60-ih godina službeno iskorištavanje šuma u Ličkoj i Otočkoj pukovnji. Na početku je opseg dobivanja drva bio malen. Tek su 1763. u Vojnu krajinu isporučene prve pile. Prije toga se obaranje stabala i prerada trupaca u daske obavljalo pomoću sjekira.⁴⁹

Krajišnici su u poslovima s drvom mogli zarađivati na dva načina. Prvo, mogli su odsječeno drvo otpremati u skladišta na obali. Prva skladišta drva podignuta su 1773. u Sv. Jurju, Jablancu, Velikoj Dragi, Cesarici, Povilama i Sv. Ambrosu.⁵⁰

Osim toga, mogli su zarađivati preradom drva. Krajišnici su ga preradivali u daske, šindru, dužice za burad, posude za vodu, zdjele i tanjure. Godine 1780. se već 451 krajišnik bavio poslovima drvom. Državna blagajna je iste godine na prijevozu drva zaradila 4950 forinti i 52 krajcara.⁵¹

Stanovnici obalnih sela Karlovačkog generalata zarađivali su izvozom drva. Oni su preuzimali drvo koje su krajišnici dopremali u skladišta i malim brodićima (tzv. »trabakuli«) opskrbljivali drvom obližnje venecijanske otoke. Na povratku su s otoka dovozili dalmatinsko vino. Mogućnost zarade je ipak bila vrlo malena. Često im je nedostajao novac za popravljavanje brodica. Mnogi vlasnici brodica nisu bili u stanju unaprijed platiti drvo koje su prevozili. Uzimanje kredita je bilo teško jer su se davali uz velike kamate i zalaganje brodica.⁵²

Krajišnicima su bile ponuđene i druge mogućnosti zarade. Tako je 1787. krajišnicima koji nisu mogli živjeti od svoje zemlje ponuđeno da se premjeste na službu u senjski garnizon, te da u slobodno vrijeme rade za plaću u luci. Posao im se nudio pri gradnji Jozefinske ceste, a nakon njezina dovršenja u prometu koji je organizirala vojna uprava, te u fortifikacijskim radovima u Karlovcu itd.⁵³

⁴⁶ P. Krajasich: *Die Militärgrenze in Kroatien*, Wien 1974, S. 211.

⁴⁷ M. Valentić: *Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske vojne krajine*, *Senjski zbornik* 1/1965, 81.

⁴⁸ J. Demian: *Statistische Beschreibung der Militär-Grenze* sv. 1, Wien 1806, 141—144.

⁴⁹ KA/WrHKR, 1763-III-695.

⁵⁰ P. Rogić: *Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju*, *Senjski zbornik* 1/1965, 46.

⁵¹ F. Vaniček: *Specialgeschichte der Militärgrenze*, Sv. 2, Wien 1875, 652.

⁵² KA/WRHKR, B-1777-23-9.

⁵³ Rogić, 49; Valentić, 82

Krajem 18. stoljeća su tim i drugim mjerama (uzgoj vinove loze, maslina i badema, sadnja krumpira)⁵⁴ stvoreni uvjeti za poboljšavanje privrednog stanja krajišnika u obalnom području. Poboljšanje privredne situacije bilo je međutim samo relativno. Kao i prije krajišnici obalnog područja su živjeli u teškom stanju i zarađivali sredstva za život u mnogo težim uvjetima nego ostale krajiške obitelji.

Iako se golet neprestano sve više širila, djelovanje erozije tla se sve do ukidanja Vojne krajine (1881) pokušavalo samo zaustaviti, a obradivo tlo se nije obnavljalo. Prve financijske mogućnosti za pošumljavanje stvorene su 70-ih godina kad je već bilo odlučeno da će se Vojna krajina ukinuti. Kako bi se barem djelomično zadovoljile investicijske potrebe u Vojnoj krajini koja se trebala raspustiti, osnovan je tzv. Krajiški investicijski fond. Sredstva su mu uglavnom pritekla prodajom 30.000 hektara šume, većinom hrastove, iz Petrovaradinske i Brodske pukovnije.

Iz utrška od otprilike 30 milijuna forinti trebalo je za pošumljavanje krša odvojiti 2,5 milijuna forinti.⁵⁵ Nekoliko godina kasnije, 1876, podnio je generalni inspektor državnih dobara i ravnatelj Šumske akademije Jozeph Wessely opširnu spomenicu (»Krš Vojne Hrvatske i njegovo spašavanje te pitanje krša uopće«) u kojoj je uvjerljivo izložio nužnost pošumljavanja i za to postavio znanstvene osnove.

U Senju je 1878. radi pošumljavanja osnovan Inspektorat za pošumljavanje obalnog krša i opskrbljen financijskim sredstvima iz Krajiškog investicijskog fonda. Inspektorat je djelovao na području površine od 46.000 hektara gologa ili slabo pokrivenog krša koji se pružao između Povila i Dalmacije. Za pošumljavanje je bio najprikladniji crni bor. Pošumljeno je 8000—10.000 hektara zaštitne šume. Najveći uspjeh te akcije bilo je pošumljavanje Senjske Drage, krškog područja koje se od Vratničkog sedla spušta prema Senju.⁵⁶ Na taj se način iz novčanih rezervi Vojne krajine popravio bar dio dugotrajne ekološke štete koju su prije dva stoljeća, da bi mogli preživjeti, nanijeli krajišnici u bijedi.

Zusammenfassung

DIE ENTWALDUNG DES MILITÄR-KROATISCHEN KÜSTEN-KARSTGEBIETS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS. IHRE DEMOGRAPHISCHEN, WIRTSCHAFTLICHEN UND SOZIALEN URSACHEN.

Karl Kaser

Die fast vollständige Entwaldung des Seekarsts entlang der kroatischen Militärgrenzküste und die teilweise Entwaldung im Hochland des Küstenkarsts ist eine ökologische Katastrophe, deren Folgen in Form von nackten Kalkfelsen auch heute

⁵⁴ Rogić, 48f; Severinski, 240.

⁵⁵ M. Valentić: *Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849—1881*, Zagreb 1981, 259, 263; M. Turković: *Krajiška investicijska zaklada — fond*, Sušak 1937, 14, 23—28.

⁵⁶ Severinski, 241; Potočić, 227.

noch sichtbar sind. Die Bora trug die entbloßte Erde ab und machte einen Militärgrenz-Küstenstreifen im Ausmaß von etwa 50.000 km² beinahe gänzlich unfruchtbar. Die Entwaldung dieses Gebiets geschah zum Großteil in dem halben Jahrhundert von etwa 1700 bis 1750. Bis dahin war dieses Gebiet bewaldet und von Erde bedeckt.

Die Ursachen der Entwaldung sind v.a. sozialer und wirtschaftlicher Natur. Bis zum Ende des 17. Jahrhunderts war dieses Gebiet beinahe unbesiedelt, Bedingt durch eine große Anzahl von Flüchtlingsfamilien, die seit den achtziger Jahren dieses Jahrhunderts von der türkischen Seite der Grenze auf die kroatisch-habsburgische Seite überwechselte, war die sogenannte Meergrenze plötzlich überbevölkert. Dieser demographische Druck war die primäre Ursache für die Rodung der Wälder. Zum einen Teil wurden die Wälder gerodet, um Ackerland zu gewinnen, zum anderen Teil wurden Bäume gefällt, um diese zu verkaufen. Viele Grenzerfamilien hätten ohne den Verkauf von Holz wirtschaftlich nicht überleben können. Das geschlagene Holz wurde hauptsächlich in Senj verkauft und von dortigen Geschäftsleuten an Venezianer Geschäftsleute verkauft. Daß die Plünderung der Wälder in diesem Maß überhaupt möglich war, hatte seine Ursache darin, daß es zu dieser Zeit noch keine Behörde gab, die für den Schutz der Wälder zuständig gewesen wäre. Die sekundären Ursachen der Waldrodungen waren: 1) die rasche Auflösung der Zadruga in diesem Grenzbereich und der damit verbundene erhöhte Landbedarf; 2) die zahlreichen Ziegenherden der Grenzerfamilien, die vor allem den Jungwald zerstörten und 3) der hohe private Brennholzbedarf der Bunjevce- und Walachenfamilien mit ihren einräumigen Häusern und offenen Feuerstellen.

Seit der Mitte des 18. Jahrhunderts wurden kompetente Waldbehörden eingesetzt und Waldordnungen erlassen. Durch diese Maßnahmen konnte das Weitergreifen der Bodenerosion zwar gebremst, aber nicht aufgehalten werden. Aufforstungsmaßnahmen wurden erst kurze Zeit vor der endgültigen Auflösung der Militärgrenze mit der Gründung des Grenzinvestitionsfonds eingeleitet. Mit finanziellen Beiträgen aus diesem Fonds wurden 8.000 bis 10.000 Hektar Wald wieder aufgeforstet.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.

UNIŠTENJE ŠUMA NA OBALNOM KRAŠKOM PODRUČJU HRVATSKE VOJNE KRAJINE U PRVOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA. NJEGOVI DEMOGRAFSKI, PRIVREDNI I SOCIJALNI UZROCI

Karl Kaser

Uništenje šuma na obalno-kraškom području i s njim povezana ekološka katastrofa jedna je od najzanimljivijih pojava u privrednom i društvenom razvoju hrvatske Vojne krajine. Proces uništavanja šuma doveo je do uništavanja plodnog tla i biljnog pokrova. Pritom začuđuje da je do toga došlo zajedničkim djelovanjem niza gospodarskih, društvenih i demografskih činitelja. Mletačko iskorištavanje obalnih šuma pritom, barem u Vojnoj krajini, nije imalo onu veliku ulogu koja mu se često pripisuje. Potreba Mlečana za drvom bila je samo jedan od niza uzroka ogoljavanja kraškog područja.

Odmah na početku trebamo objasniti: proces uništavanja šuma i neplodnog tla koje slijedi nakon njega zbog gubitka površinskog plodnog sloja obično se u negeološkoj literaturi označuje kao stvaranje krša. Ali u strogo znanstvenom smislu ta korozija ne znači odnošenje plodnog sloja erozijom tla, već neprekidno dubljenje propusnih kamenih slojeva djelovanjem vode. Uzrok korozije je prodor površinskih i podzemnih voda, koje sadrže ugljičnu kiselinu u veoma propusno stijenje poput vapnenca, mramora, dolomita, anhidrita, lapora bogatog vapnencom, gipsa i soli. Za rasprostranjenost korozije presudna je količina vapnenca i poroznost stijenja. Njezin pak intenzitet ovisi u prvom redu o razmjerima tektonskog kretanja stijenja. Njima izazvano proširenje raspuklina povećava, naime, propusnost tla za veće količine vode. Kišnica i snježnica brzo poniru u tlo. Navedeni proces izaziva stvaranje krškog reljefa. U kršu nema potoka ni rijeka ili one nakon kratkog površinskog toka završavaju u ponorima ili špiljama; nastaju škarpe, doline, vapnenačke špilje, polja i krške zaravni.¹

Na današnjem jugoslavenskom teritoriju krš obuhvaća 4.000.000 ha. U Hrvatskom primorju krš zauzima površinu od oko 60.000 ha, u Dalmaciji i Crnoj Gori 800.000 ha, u Bosni i Hercegovini 700.000 ha, a u Makedoniji

¹ Dalmacija je klasično područje istraživanja krša. Na osnovi istraživanja dalmatinskog krša koja su proveli njemački, austrijski i jugoslavenski istraživači razvila se današnja terminologija krša. Vidi o tome npr.: A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges. U: Geographische Abhandlungen 9, sv. 3, Leipzig 1910; N. Krebs, Offene Fragen der Karstkunde. U: Geographische Zeitschrift 16/1910, S. 134—142; J. Cvijić, Das Karstphänomen. U: Geographische Abhandlungen 5, sv. 3, Leipzig 1893, S. 215—329.

1,700.000 ha.² Jugoslavenski krš uz jadransku obalu, koji je pod utjecajem sredozemne klime, naziva se »goli krš«, jer posjeduje neznatan biljni pokrov ili ga čak uopće nema. Dio krškog područja pod utjecajem kontinentalne klime naziva se zeleni krš, jer je prekriven šumom i biljnim pokrovom.³

Razmotrimo li prostiranje krša u nekadašnjoj hrvatskoj Vojnoj krajini, utvrdit ćemo da je tzv. obalni krš prekrivao površinu od oko 8.600 km². Udio nepokrivenog ili golog primorskog krša iznosio je oko 500 km², i to u dužini oko 130 km i širini oko 4 km, a udio pokrivenog ili zelenog planinskog krša je oko 8.100 km². Prije reorganizacije Vojne krajine sredinom 18. stoljeća obalni se krš nalazio na području Senjske velike kapetanije i tzv. Ličkog okruga, a kasnije na području Ličke, Ogulinske i Otočke pukovnije.⁴

Ako se ne uzmu u obzir različite osobine krša (nizak nivo dubinskih voda, iznenadne poplave itd.), krš sam po sebi nije velika zapreka obradi tla — barem dok je prekriven zemljom i vegetacijom. Međutim, čim nema zemlje i vegetacije, krš je izgubljen za kultiviranje jer na golim vapnenačkim stijenama ne može više ništa uspijevati. Prvi korak u uništavanju plodnosti krša je obično uništavanje šumskog pokrova. Nakon toga kišnica može bez zapreke prodirati u vapnenačke stijene, a vjetar u kratkom vremenu odnosi nekoć plodni površinski sloj.

U ovom radu razmotrit će se zbog kojih je antropogenih utjecaja došlo do gotovo potpuna ogoljavanja primorskog krša i djelomičnog ogoljavanja planinskog krša na području Vojne krajine, ili drugačije rečeno, uslijed kojih je antropogenih utjecaja nekoć plodan i pokriven krš postao neplodan i nepokriven.

Prije nego prijedemo na tu osnovnu problematiku treba još ukratko razmotriti klimatske i vremenske odnose u području obalnog krša jer su oni veoma pospješili eroziju tla u području primorskog krša.

Obalni krš u Vojnoj krajini pripada zoni ekvinocijalnih kiša, tj. obo-rine padaju uglavnom u kasnu jesen (listopad, studeni) i u proljeće (travanj), a nisu isključene ni zimske kiše. Snijeg pada rijetko i ostaje na tlu samo nekoliko sati. Kad prestanu proljetne kiše, vrlo brzo, između kraja travnja i sredine svibnja, nastupa sušno ljeto. Dvomjesečna jesen (listopad-studeni) tvori prijelaz k zimi.

Osim dugačkih i sušnih ljeta eroziju tla osobito pospješuje bura. Taj hladni kontinentalni vjetar doseže najveću snagu zimi (studeni — ožujak). Buri su uslijed određenih geografskih konstelacija osobito izloženi Senj i Trst. Hladne i suhe kopnene zračne mase zgušnjavaju se nad obalnim planinama i zatim velikom brzinom padaju niz strme stijene planina okrenutih moru. Brzina vjetra od 1000 do 2000 km na dan nije osobito velika. Svoju izuzetnu snagu bura duguje u prvom redu pojedinim udarima vjetra (45 m/s). Prekidani stankama od nekoliko sekundi, snažni jednominutni ili dvominutni

² D. Nenadović, Pošumljavanje krša U: St. Stojanović, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. 3, Zagreb 1928, 522.

³ Z. Potočić, Šumarstvo. U: Enciklopedija Jugoslavije, knj. 4, Zagreb 1960, 227.

⁴ J. Wessely, Das Karstgebiet Militär-Kroatiens und seine Rettung, dann die Karstfrage überhaupt, Agram 1876, 3.

udari vjetra ugrožavaju sve što nije čvrsto prikovano. Bura dovodi do primjetnog pada temperature. Tako je u Senju, gdje srednja temperatura u hladnim mjesecima iznosi 5,3 °C, u veljači 1929. izazvala pad temperature na —18 °C.⁵ Dok su obalni krš štitile guste šume, bura nije mogla mnogo naškoditi površinskom sloju. Porast uništavanja šuma u većoj je mjeri otvorio prostor njezinom djelovanju, te su snažni udarci bure postepeno odnijeli zemlju.

Kao polazište za razmatranje ove problematike osobito su značajna dva podatka iz 17. stoljeća. Prema prvom se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da je područje primorskog krša tada još bilo gusto pošumljeno.⁶ Wessely čak smatra dokazanim da su šume sezale do obale mora.⁷

Druga je važna činjenica da je Karlovački generalat (na čijem se upravnom području nalazio obalni krš) bio općenito rijetko nastanjen, a u obalnom području i gotovo bez stanovnika. Oko god. 1670. stanje je u graničnom području s one strane Kapele, zvanom Primorska krajina bilo ovakvo: Glavna naselja su bila mjesta Otočac i Brinja te grad Senj. Ta su tri mjesta bila trajno nastanjena još od srednjega vijeka. Stanovništvo ostalih mjesta je pobjeglo za vrijeme turskih napada na Hrvatsku u 16. stoljeću. U 17. stoljeću su neka mjesta ponovo naseljena izbjegličkim obiteljima iz turske Krajine. To su prije svega bili Vlasi i Bunjevci. Otočac je bio vrlo slabo naseljen. U njemu je 1623. popisano samo 396 stanovnika.⁸ Sjeverozapadno od Otočca, na Gackoj, već su se od 1609. ponovno nastanili Vlasi u napuštenom mjestu Brlogu. Mjesto je 1658. imalo 691 stanovnika.⁹ Nakon doseljenja 87 vlaških obitelji 1660. su osnovana, odnosno ponovno naseljena, mjesta Vilić i Kompolje.¹⁰ Sjeveroistočno od Otočca se 1672. u mjestu Dabru nastanilo 90 vlaških obitelji.¹¹

Pokraj Brinja je 1638. naseljavanjem 13 vlaških obitelji iz Like nastalo vlaško selo Lučani. Godine 1658. tamo je živjelo 585 stanovnika.¹²

U obalnom su području osim grada Senja oko 1670. postojala još samo dva stalno naseljena sela, naime Ledenice i Krmpote. Ledenice su nastavali domaći Hrvati, a Krmpote nakon 1605. doseljeni Bunjevci.¹³ Južno od Senja nalazilo se još jedno mjesto koje je bilo samo povremeno naseljeno — Sv.

⁵ Op. cit., 239—260; F. Seidl, Bemerkungen über die Karstbora. U: *Meteorologische Zeitschrift* 8/1881, 232—235; M. Maraković, Studien über die Bora, Sarajevo 1913; J. Goldberg, Bura. U: *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb 1956, 309 itd.

⁶ KA /Kriegsarchiv Wien/ IÖhkr /Innerösterreichischer Hofkriegsrat/ Croatia, 1670-III-2; KA /WrHKR/Wiener-Hofkriegsrat/, 1757-0-VI-552. V. Severinski, Senjske šume i njihova eksploatacija. U: *Senjski zbornik* 1/1965, S. 239 itd. Severinski doduše sumnja da je područje oko Senja bilo gusto pošumljeno, no u svakom slučaju je u njemu bilo šuma.

⁷ Wessely, 7.

⁸ R. Lopašić, Spomenici Hrvatske Krajine (SHK), Zagreb, 1884—1889 II, 123.

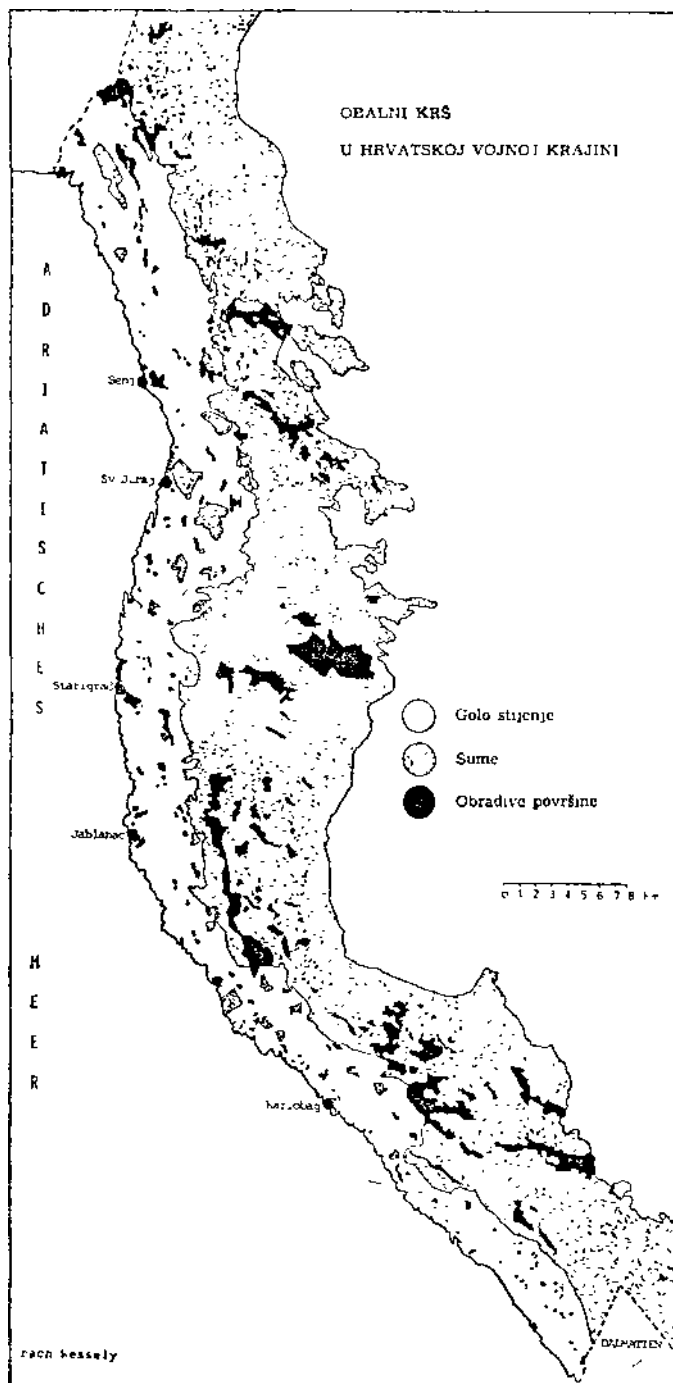
⁹ A. Ivić, Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16., 17. i 18. stoljeća, Subotica 1923, 91 itd. i 139 itd. II, S. 5 itd.

¹⁰ Ivić, 143.

¹¹ SHK II, 301.

¹² SHK II, 200 itd. i 222; Ivić, 139.

¹³ Ivić, 69 itd.

Juraj. Godine 1638. u njemu se nastanilo 13 vlaških obitelji. Oni su nakon 20 godina mjesto napustili i odselili se dalje na venecijansko područje.¹⁴

Obalni pojas od Senja pa sve do Travovca na turskoj granici bio je potpuno nenastanjen. Od važnih, nekad nastanjenih mjesta Starigrada, Jablanca i Karlobaga ostali su samo ostaci utvrda. U nekim su se lučkim mjestima Turci pokušali ukorijeniti i podići kuće, no ipak nije došlo do trajnih naseobina.¹⁵

Takva je bila situacija kad su se demografski odnosi nakon 1683. započetog potiskivanja Turaka iz temelja promijenili. Ratne operacije su pokrenule za ono doba ogromnu struju bjegunaca. Samo se od jeseni 1685. do ožujka 1686. preko 4000 izbjeglica doselilo iz Like u Karlovački generalat.¹⁶ U to su vrijeme ponovno nastanjena i neka nenastanjena mjesta na obali, i to uglavnom Bunjevcima. U Sv. Jurju je već 1697. ponovno stanovalo 39, u Starigradu 14, a u Jablancu 20 obitelji.¹⁷ Te je godine u Velikoj kapetaniji Senjskoj bilo nastanjeno 14 sela u kojima je živjelo 790 obitelji (otprilike 4000—5000 stanovnika).¹⁸ Vojna uprava je tako velik broj izbjeglica dočekala nepripremljena. Organizirano naseljavanje se nije moglo provesti. Pristigle obitelji su se naselile, nakon što su za to dobile načelno odobrenje, tamo gdje im se činilo najpogodnije. U tim uvjetima nije došlo ni do organizirane podjele zemljišta. Svaka je obitelj prisvojila onoliko zemljišta koliko je mogla obrađivati.¹⁹

Val ponovnog naseljavanja koji je započeo nakon 1683. bio je osnova ugrožavanju šumskog fonda, i to osobito u obalnim područjima Vojne krajine. U pola stoljeća, od oko 1700. do 1750, dakle u vrlo kratkom vremenu tu su iskorijenjene gotovo sve šume. Pokušaju li se utvrditi uzroci tome procesu, otkrivaju se zapanjujuće okolnosti.

Najvažniji je razlog bio u izuzetnom porastu stanovništva na obalnom području za vrijeme tih 50 godina. Njegova posljedica je bila prenaseljenost tog područja.

Tablica 1 (str. 126) pokazuje da se broj obitelji u Velikoj kapetaniji Senjskoj između 1697. i 1746. gotovo udvostručio.²⁰

Stanovništvo Senjske kapetanije se prema tome za to pola stoljeća vjerojatno isto tako udvostručilo. Povećanje stanovništva je u nekim selima bilo veće, a u nekima manje. Broj obitelji u Sv. Jurju se u tih pedeset godina utrostručio, dok se u Jablancu upeterostručio, a u Stojnici usedmerostručio.

Takav porast stanovništva i prenaseljenost koja je iz njega proizašla morali su, naravno, ostaviti posljedice. Prenaseljenost se zbog društveno privi-

¹⁴ SHK II, 222; A. Ivić, Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju, Sremski Karlovi 1909, 62.

¹⁵ StLA /Steiermärkisches Landesarchiv/ Militaria, Schubert »1664 3«. U tom je području ukupno popisano 70 nenastanjenih luka.

¹⁶ StLA /IoHK /Innerösterreichische Hofkammer/, 1685-VI-29.

¹⁷ AH /Arhiv Hrvatske/ /USKG /Uvezani spisi Karlovački generalat / II, Fol. 139 itd.; AH/SLK /Spisi Like i Krbave/, Kut. 1; SHK III, 192.

¹⁸ AH/USKG II, Fol. 133 itd.

¹⁹ SHK III, S. 172 itd.

²⁰ AH/USKG II, Fol. 133 itd.; KA/WrHKR-KA /Kanzleiarchiv/ VII-349, prilog 53.

Tablica 1. Broj obitelji u Velikoj kapetaniji Senjskoj 1697. i 1746.

Selo	Obitelji 1697.	Obitelji 1746.
Sv. Juraj	39	148
Starigrad	14	58
Krmpote	74	104
Ledenice	74	110
Kuterevo	16	26
D. Kosinj	189	71
Vl. Kosinj		174
G. Kosinj		79
Dabar	46	74
Stajnica	9	62
Brinje	189	331
Lučani	90	98
Jezerane	30	35
Jablanac	20	106
Ukupno	790	1 476

legirane osnove na kojoj je počivalo krajiško društvo morala negativno odraziti na šumski fond. Najvažniji oslonac tog društva u to je vrijeme još uvijek bila potpuna oslobođenost od podavanja za korištenje i posjedovanje krajiškog zemljišta. To je bila izuzetno važna povlastica koju nisu uživali seljački podložnici u civilnom zaleđu Hrvatske. Oni su naime morali snositi podavanja kako vlasteli tako i Kraljevskoj dvorskoj komori. Za našu temu nije bitna visina tih podavanja, već je važno utvrditi da su seljaci izvan Vojne krajine imali lošiji društveni položaj nego seljaci u Vojnoj krajini. To objašnjava zbog čega obitelji iz prenaseljene Senjske kapetanije nisu prelazile u rjeđe naseljena područja civilnog zaleđa. Time bi oni postali podložnici koji su dužni davati daće.

Drugi važni oslonac privilegiranog krajiškog društva bila je neraskidiva povezanost vojne službe s posjedovanjem zemlje. Kad su se u prvoj polovici 16. stoljeća naselile prve krajiške obitelji, dobile su zemljišne posjede bez obaveznih daća, doduše pod uvjetom da zauzvrat bez plaće služe vojsku. Prinosi s dobivenog zemljišta trebali su im omogućiti vojnu službu. To se načelo kasnije proširilo po čitavoj Vojnoj krajini. Zemljišni posjed nije bio moguć bez vojne službe, a vojna služba bez zemljišnog posjeda. Ti su odnosi doveli do toga da su od samog početka onemogućeni drugi načini zarade (trgovina i obrt) te nastajanje gradova. Trgovci i obrtnici se naime bez plaće ne bi mogli pozivati u vojsku jer bi na taj način izgubili osnovna sredstva za život. Te su okolnosti bile razlog što je stanovništvu u prenaseljenom obalnom području preostala samo obrada zemlje za pribavljanje sredstava za život. Ali tamo nije bilo dovoljno zemljišta.

Slijedeća tablica pokazuje prosječnu veličinu zemljišnog posjeda jedne obitelji u osam kapetanija Karlovačkog generalata god. 1746. (bez Ličko-

-krbavske kapetanije). Iz nje se može vidjeti da je Senjska kapetanija očito bila prenaseljena, jer su s prosječnom veličinom od 9,7 jutara po obitelji zemljišni posjedi u njoj bili upola manji od onih u Ogulinskoj i Barilovičkoj kapetaniji, a tri puta manji nego u Otočkoj i Tržičkoj. Pritom treba imati na umu da je do toga doba veći dio šumskog pokrova u obalnom području već bio iskrčen radi dobivanja zemljišta. Ali unatoč krčenju šuma zbog velikog porasta stanovništva očito nije uspjelo bitnije povećati zemljišne posjede.²¹

Tablica 2. *Prosječna veličina zemljišnog posjeda jedne obitelji u kapetanijama Karlovačkog generalata 1746. (jutro à 2400 kvadratnih klaštara)*

Kapetanija	Korisna površina	Obitelji	Veličina posjeda jedne obitelji
Tržić	24.720,50	744	33,2
Otočac	30.638,25	1.146	26,7
Žumberak-Slunj	22.553,00	929	24,3
Turanj	7.249,50	337	21,5
Tounj	5.489,25	259	21,2
Ogulin	22.169,25	1.207	18,4
Barilović	13.011,50	717	18,1
Senj	14.007,75	1.450	9,7

Prosječna se veličina posjeda jedne obitelji u pojedinim selima Senjske kapetanije uvelike razlikovala. Ona se kretala između 1,9 i 29,2 jutra po obitelji. Upadljivo je da su veličine zemljišnih posjeda u selima obalnog područja (Sv. Juraj, Starigrad, Jablanac, Ledenice, Krmpote) bile najmanje. Tablica 3 (str. 128) pokazuje to vrlo jasno.²²

Iz tablice 3. se vidi da su unatoč krčenjima zemljišta u obalnim selima bila najmanja. Doduše, krčilo se i u drugim selima u zaleđu, ali su tamo zemljišta bila mnogo veća. To se može objasniti time što je u selima obalnog područja bura pokazala svoju razornu moć. Stabla su bila oborena pa je bura bez zapreke mogla odnositi zemlju s iskrčenih plodnih površina.

Navedenu pretpostavku potvrđuje istraga što ju je 1857. provela krajiška uprava. Uprava se inače dugo vremena uopće nije osvrkala na proces krčenja i uništavanja šuma. Tek je zavist krajiških obitelji koje nisu mogle povećavati svoja zemljišta sječom drva izazvala prijave i mjere vlasti. Te su istrage imale i zanimljiv sporedni rezultat. Na taj su naime način svoje posjede uvelike proširile mnoge obitelji koje uopće nisu obavljale vojnu službu.²³

Spomenuta istražna komisija je zaključila da glavni uzrok uništenju šuma leži u tome što je stanovništvo u tom području nakon 1700. veoma poraslo:

²¹ Proračun prema KA/WrHKR-KA VII-349, Prilog 53.

²² Isto

²³ KA/WrHKR/ exp., 1737-IV-22; KA/WrHKR/ exp., 1737-V-127; KA/WrHKR/ exp., 1737-V-421; KA/WrHKR/ exp., 1747-I-610.

Tablica 3. *Prosječna veličina posjeda jedne obitelji u selima Senjske kapetanije 1746. (jutro à 2400 kvadratnih klaštara)*

Selo	Korisna površina	Obitelj	Veličina posjeda jedne obitelji
Sv. Juraj	841,00	148	5,7
Starigrad	112,50	58	1,9
Krmpote	452,00	104	4,3
Ledenice	640,00	110	5,8
Kuterevo	411,00	26	15,8
D. Kosinj	977,50	71	13,8
VI. Kosinj	2.350,00	174	13,5
G. Kosinj	723,00	79	9,2
Dabar	1.569,75	74	21,2
Stajnica	688,50	62	11,1
Brinje	2.123,75	331	6,4
Lučani	2.869,00	98	29,2
Jezerane	406,00	35	11,6
Jablanac	205,33	106	1,9

»i svake se godine njihov broj znatno povećava tako da se ondje gdje se prije 50 ili 60 godina mogla sresti ili bila nastanjena tek jedna obitelj, sada stanovništvo proširilo na 40 i više kuća...«. Posljedica toga je bila da su se »nekoč guste šume duž obale mora bez ikakva obzira skoro sasvim uništile, djelomično da bi se dobila zemljišta, a djelomično da bi se živjelo od prodaje posječena drva...«.²⁴

Način proširivanja zemljišta sječom šuma bio je ipak, kako je ustanovila istražna komisija, mač s dvije oštrice. Ogoljene površine »slobodno su izložene olujnim morskim vjetrovima koji su s njih odnijeli plodnu zemlju i pretvorili ih u neobradive kamene stijene, pa su krajišnici zbog nestanka obradiva zemljišta sve više bili prisiljeni prehranjivati se prodajom posječenog drva Mlečanima i Senjanima, te sa sve većom mukom dopremati drvo iz unutrašnjosti Krajine u morske luke«.²⁵ Krajišnici su se dakle i sami krčenjem djelomično lišili zemljišta. Zbog toga su počeli tražiti novi izvor sredstava za život u sječi i prodaji drva. Drvo se prodavalo ili neposredno Mlečanima ili trgovcima u Senju koji su ga dalje preprodavali Mlečanima. Stanovnicima Senja je još od 1388. (gradsko pravo) bilo dopušteno u okolici grada sječi drvo te određenu količinu prodavati. Budući da se količina isječenog drva nije mogla nadzirati, Senjani su ubrzo to pravo sječe koristili za sklapanje unosnih poslova, te su velike količine drva potajno prodavali Mlečanima.²⁶ Sigurno je već od 14. stoljeća uspostavljena preko Senja trgovina drvom s Mlečanima. Mletački su trgovci ili njihovi predstavnici bili nastanjeni u Senju, a uveli su i mletačke

²⁴ KA/WrHKR, 1757-60-VI-552

²⁵ Isto

²⁶ KA/IÖHKR/ Croatia, 1670-III-2.

trgovačke statute. Godine 1408. i 1455. sklopljeni su između Senja i Venecije trgovački ugovori. Zbog turskih su napada mletačke naseobine u 15. stoljeću propale, a trgovinu su preuzeli domaći trgovci.²⁷

Tako su se senjski trgovci mogli osloniti na stare poslovne veze s Venecijom kad je zbog porasta stanovništva pojačana sječa drva. Krajišnici su drvo isporučivali u Senj, a tamošnji su ga trgovci preprodavali Mlečanima. Za isporučeno drvo krajišnici su rijetko dobivali gotov novac, već su plaćani u žitu, prirodini koju su najviše trebali. Krajišnicima se više puta za vrijeme oskudice potrebno žito davalo unaprijed. Oni su na taj način postali ovisni o trgovcima. Ti su po svojoj volji određivali količinu drva koju je trebalo dopremiti za predujmljeno žito. U pojedinim su slučajevima venecijanski trgovci — i to s odobrenjem krajiške uprave — sklapali s krajišnicima službene poslove drvom. Tako je npr. oko 1750. u Jablancu i okolici bila vrlo loša žetva. Mletački trgovac s otoka Raba, neki dr. Latus, ponudio se predumiti žito i gotovinu (oko 1200 forinti) krajišnicima koji su oskudijevali, a oni su mu zauzvrat trebali isporučiti drvo. Krajiška uprava je tu trgovinu službeno odobrila kako bi spriječila da se krajišnici zbog gladi iz Jablanca ne odsele. Kasnije provedena istraga je doduše utvrdila da količina otpremljenog drva nije odgovarala predumljenoj novcu i žitu.²⁸

Zbog krčenja šuma krajišnicima su otežane mogućnosti isporuke drva »budući da se sada u blizini morskih luka ne može naći drva, već se ono mora tražiti u većoj udaljenosti. Tako siromašni krajišnik sa 4 vola za dva dana odveze u Senj drva vrijedna jedva 12 groša, a pritom u skoro nepristupačnim brdima potajno posiječe šumu, no time ipak ne prehranjuje svoju obitelj već je neprestano opterećen dugovima senjskim trgovcima drvom.«²⁹

Uskoro se, dakle, u blizini morskih luka nije moglo naći drva te su ga krajišnici morali nabavljati izdaleka. Ogoļjavanje je prema tome napredovalo u smjeru obronaka Kapele okrenutih moru.

Kojom brzinom je bura uništavala ogoļjene obradive površine pokazuje usporedba obrađenih površina u obalnim selima Krmpotama, Ledenicama, Sv.

Tablica 4. *Obradive površine u nekim obalnim selima 1746. i 1764. (u jutrima, jutro à 2400 kv. klaštara)*

Selo	Obradiva površina 1746	Obradiva površina 1764.
Krmpote	452	501,5
Ledenice	640	313
Sveti Juraj	841	708
Starigrad	112	71,5
Jablanac	205,3	167,5

²⁷ Severinski, 237.

²⁸ KA/WrHKR, 1757-60-VI-552.

²⁹ Isto

Jurju, Jablancu i Starigradu 1746. i 1764. Tijekom tih 18 godina obrađena se površina u nekim selima, osim u Krmpotama, znatno smanjila³⁰ (tablica 4).

Time se naravno u tim selima u istom razdoblju smanjila i prosječna veličina posjeda po obitelji, iako je u nekim selima (Starigrad, Ledenice, Jablanac) broj nastanjenih obitelji u tom razdoblju (vjerojatno zbog smanjivanja zemljišnog posjeda) bio u opadanju.³¹

Tablica 5. *Prosječna veličina posjeda obitelji u nekim obalnim selima (jutro à 2400 kv. klaštara)*

Selo	Broj obitelji			
	1746	1764.	Prosječna veličina zemljišta	
			1746.	1764.
Krmpote	104	126	4,3	4,0
Ledenice	110	108	5,8	2,9
Sveti Juraž	148	197	5,7	3,6
Starigrad	58	56	1,9	1,3
Jablanac	106	92	1,9	1,8

Porast stanovništva uvjetovao je povećavanje obradivih površina, što je neosporno bilo temeljni uzrok uništavanja šuma u obalnom području Vojne krajine. Krčenje međutim zbog djelovanja bure nije dovelo do željena uspjeha. Naprotiv, time su konačno i nepopravljivo uništena sredstva za život pogođenih krajiških obitelji. Te su obitelji, čiji su posjedi postali premaleni, bile prisiljene pokušati sječom i prodajom drva naći nov izvor zarade. Potreba Mlečana za drvom je djelovala negativno na šumski fond utoliko što su oni bili glavni kupci drva.

Prije nego se osvrnemo na sekundarne izvore uništenja šuma moramo još razmotriti pitanje šumskih prava, tj. pitanje kome su pripadale šume koje su krajišnici krčili. U tom je pogledu, barem do sredine 18. stoljeća vladao pravni nered. Tome je bilo nekoliko uzroka. Područje hrvatske Vojne krajine, a time i njezine šume, pripadalo je po državnom pravu kraljevini Ugarskoj koja je pak osobom kralja i cara bila sjedinjena s habsburškim zemljama. Područjem Vojne krajine nije doduše upravljao kralj i njegove vlasti već unutrašnjoaustrijski staleži, odnosno od njih postavljeno unutrašnjoaustrijsko Dvorsko ratno vijeće. Tako je nastao pravni vakuum. Kraljevske vlasti nisu imale pravnu moć nad krajiškim šumama, a unutrašnjoaustrijski upravitelji se za njih nisu smatrali nadležnima — prije svega jer bi to značilo veći financijski trošak. Iskoristivši taj pravni vakuum jedino su se krajišnici prihvatili šuma. I kako to pokazuje ogoljavanje obalnog područja obilno su ih iskoristili.

³⁰ Proračun prema KA/WrHKR-KA VII-349, Prilog 53; KA/WrHKR 1764-X-12/5.

³¹ Isto

To je bilo tim lakše jer nije bilo nikoga tko bi ih u tome mogao ili želio spriječiti. Stoga i nije čudno da su šume smatrali svojim vlasništvom.

To se za krajišnike povoljno, a za šumski fond nepovoljno stanje promijenilo tek sredinom 18. st. kad su bečke središnje vlasti preuzele upravljanje Vojnom krajinom. Tek su se tada vlasnici i uprava šuma službeno sjedinili. Već spomenuta istraga o uzrocima uništavanja šuma na obalnom području bila je jedna od prvih mjera za zaštitu šuma i izraz nove pravne situacije. 1765. izdana je prva uredba o šumama³² za šume Karlovačkog generalata. U njoj se pravno utvrđuje da su šume u tom graničnom području »carske-krajijske šume«. Osim njih spominju se i »krajijske šume«. Time se međutim krajišnicima nije priznavalo nikakvo pravo vlasništva na šume, već im se davalo pravo njihovog korištenja. Osobno vlasništvo nad šumama je bilo nemoguće, osim ako se radilo o šumarcima koji su sami iznikli na posjedima krajišnika ili su ih ovi tamo zasadili. U Karlovačkoj krajini su takve šume 1764. zauzimale površinu od samo 5.661 jutra.³³ Stanovnici krajijskih sela su doduše stjecali kolektivno pravo (servitut) korištenja dijela šume koji je pripadao selu. Te seoske šume za korištenje su bile omeđene, premjerene i dane selu na kolektivno korištenje.

Uredba o šumama iz 1765. je zabranila krčenje šuma bez službene dozvole. Spaljivanje i sušenje drveća radi dobivanja obradivog zemljišta se kažnjavalo. Osim daljnjih ograničenja prvi put je bilo predviđeno postavljanje prikladnog broja šumskih nadzornika koji su trebali nadzirati provođenje propisa.

Razmatranje pitanja vlasništva nad šumama dakle pokazuje da su šume sve do sredine 18. st. ustvari bile ničija zemlja te da zbog toga krajišnike nitko nije spriječio niti ih je želio spriječiti da krče šume koliko su htjeli.

Rekli bismo nešto o sekundarnim uzrocima uništavanja šuma. Kao prvi treba navesti da je zadruga ili kućna zajednica u obalnom području Vojne krajine bila slabo raširena. U daljem izlaganju objasniti ćemo kako se ta okolnost odrazila na šumski fond. Zadruga je bila obiteljska zajednica osobito raširena u južnoslavenskom području, a odlikovala se osobito dvjema osobinama. Prvo, nastajala je spajanjem najmanje dviju pojedinačnih obitelji. Tako je jedna zadruga mogla doseći veličinu od 40, 80 ili u rjeđim slučajevima i 100 članova. Drugo, zadruga je bila zajedništvo dobara i proizvodnje. U njoj nije bilo osobnog vlasništva nad nepokretnim dobrima, već su imetak i posjed bili zajednički. Taj se zajednički posjed zajednički obrađivao i trošio.³⁴

Tendencija stvaranja zadruga nije bila podjednako snažno razvijena u sve tri etničke skupine koje su činile većinu stanovništva Vojne krajine. Kod Vlaha i Bunjevaca je ta tendencija bila vrlo jaka, a kod Hrvata pak slaba. Sve tri su se skupine, međutim, obično doseljavale u Vojnu krajinu u pojedinačnim obiteljima. Kod bunjevačkih i vlaških obitelji je ubrzo nakon doseljavanja došlo do obnavljanja zadruga. Te su obitelji i prije doseljavanja sigurno

³² AH/Shk /Spisi hrvatske krajine/, kut. 4, 1765.

³³ KA/WrHKR, 1764-X-12/5.

³⁴ O tome i slijedećim odlomcima vidi K. Kaser: Die Entwicklung der Zadruga in der croatisch-slawonischen Militärgrenze, Graz 1985 (— Zur Kunde Südosteuropas II/14).

već živjele u zadrugama. Ali kod hrvatskih obitelji se zadruga vrlo rijetko obnavljala jer te obitelji prije nisu nikada ili samo rijetko živjele u zadrugama.

Promotrimo li daljnji razvoj zadruga u Vojnoj krajini, možemo nakon kratkog razdoblja obnove ustanoviti ponovni nagli raspad zadruga u pojedinačne obitelji. Do toga je vjerojatno dolazilo jer su pojedinačne obitelji u zadruzi mogle neometano stjecati zemljišni posjed. Način dijeljenja zadruga uzrokovao je povećanje potreba za zemljom. Zbog ravnopravnosti u posjedovanju zemlje, zemljišta se naime većinom nisu dijelila proporcionalno prema veličini pojedine obitelji, već ravnopravno i neproporcionalno. Tako je npr. kad se dijelila zadruga od triju pojedinačnih obitelji zemljište bilo podijeljeno u tri jednaka dijela, bez obzira na to da li se pojedina obitelj sastojala od dvaju ili desetero članova. Zbog toga su se naravno povećavale potrebe za zemljom.

Obalno područje Vojne krajine bilo je u prvom redu nastanjeno Bunjevcima, a zatim Hrvatima i Vlasima. Iz rezultata popisa 1746. dobro se opaža da je raspadanje zadruga bilo najbrže u Senjskoj kapetaniji (njoj su pripadala sva obalna sela osim Karlobaga i njezove okolice), te u Tounjskoj kapetaniji koja zbog malog broja stanovništva nije posve reprezentativan primjer. Istraživši preko 2000 obitelji u Lici i Krbavi našli smo ključ po kojem se na temelju prosječne veličine obitelji na nekom području može utvrditi rasprostranjenost zadruga. Po tom ključu prosječna veličina od otprilike 7,5 članova znači da samo četvrtina obitelji živi u zadrugama, dok kod prosječne veličine od 11 članova u zadruzi živi polovica obitelji, a pri prosječnoj veličini od 14,5 oko 2/3 do 3/4 obitelji.³⁵

Iduća tablica pokazuje da 1746. u Senjskoj kapetaniji više gotovo i nije bilo zadruga. Prosječna veličina jedne obitelji iznosila je te godine 6,3 člana.

Tablica 6. *Prosječna veličina obitelji u osam kapetanija i Ličkom okrugu Karlovačkog generalata 1746.*

Kapetanija	Stanovnika	Obitelji	Veličina obitelji
Turanj	1037	8199	7,9
Barilović	432	3339	7,7
Tržić	756	6889	10,0
Tounj	280	1712	6,1
Ogulin	1254	10706	8,5
Otočac	1146	8378	7,3
Lika-Krbava	3742	34410	9,2
Senj	1570	9951	6,3

³⁵ Detalje vidi u mom habilitacijskom radu koji se priprema za tisak: K. Kaser: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535—1881).*

Time je bila gotovo dva puta manja od prosječne obitelji u Tržičkoj kape-taniji.³⁶

Snažna tendencija ka raspadanju zadruga u obalnom području i povećane potrebe za zemljom koje su iz nje slijedile bile su bez sumnje važan uzrok sječe šuma.

Možda ne tako važnu ulogu imala je pritom — u očima tadašnjih proma-trača — izuzetno velika potrošnja drva Bunjevaca i Vlaha koja je isto tako vodila uništavanju šuma. Uzrok te velike potrošnje je bio njihov osobit način gradnje kuća i s njim povezana velika potrošnja ogrjevnog drva. Hrvatsko krajiško stanovništvo se u načinu života očito uveliko razlikovalo od kato-ličkih Bunjevaca i pravoslavnih Vlaha. Vlasi i Bunjevci koji su se u izvorima nazivali i »katoličkim Vlasima« bili su vrlo slični po načinu života. Njihove su zajedničke osobine, zanemarimo li razliku u vjeroispovijesti, bile toliko jake da krajiška uprava među njima nije vidjela nikakve razlike. Već je spo-menuto da su Bunjevci i Vlasi za razliku od Hrvata bili vrlo skloni stvaranju zadruga. Opskrbljivanje pravoslavnog vlašskog svećenstva obavljalo se na isti način kao i opskrba bunjevačkog katoličkog svećenstva — dodjelom zemljišta. Katolički hrvatski kler nasuprot tome nije dobivao zemljišta.³⁷ Bunjevci i Vlasi su isto tako na sličan način gradili kuće i opremali njihovu unutrašnjost.

Poznato je da su Bunjevci kuće gradili na poseban način: Osnovu kuća su polagali u kružnoj formi tako što su kamenje i kamene ploče polagali jedne na druge. Na krovu su se u sredini slojevi kamenih ploča jednostavno spajali (ili su krov u rjeđim slučajevima pokrivali borovom šindrom). Kame-nje i kamene ploče su se slagale bez upotrebe vezivnog materijala. Zbog okru-gla oblika i spojnog krova kuće su u unutrašnjosti nalikovale jajetu.³⁸

Te bunjevačke kuće nisu bile podijeljene na sobe nego su se sastojale samo od jedne jedine prostorije. Vojna uprava se, nažalost, u svojim izvješći-ma³⁹ nije brinula o svim pojedinostima gradnje. Dvije su primjedbe ipak vrlo zanimljive. Prvo, način gradnje kuća kod Bunjevaca i Vlaha je bio isti, a drugo, kuće nisu imale soba ni odvojenih prostorija. Taj poseban način gradnje kuća, kao i okolnost da se nisu upotrebljavale peći već samo otvorena ognjišta, veoma je povećavao potrošnju ogrjeva u hladno doba godine: »takozvani Bu-njevci, pripadnici rim. kat. crkve, uz Vlahe nemaju običaj kao Hrvati graditi normalne sobe s pećima, već običavaju gdje su veće kuće zapaliti dva do tri ognjišta, tako da u jednom danu zbog pomanjkanja pravih soba i peći potroše više ogrjeva nego što bi trebali za cijeli tjedan.«⁴⁰

Potrošnja drva koja je zbog navedenih razloga bila povećana padala je to teže što se krajišnici nisu trudili sakupljati za ogrjev osušeno i propalo drveće, već su upotrebljavali mlada stabla iz neposredne okolice.⁴¹

Na stanje mladih šuma nije se negativno odrazila samo visoka potrošnja ogrjeva Bunjevaca i Vlaha, već prije svega držanje koza. Uzgoj i držanje go-

³⁶ KA/WrHKR-KA VII — 349, Prilog 53.

³⁷ Vidi bilješku 35.

³⁸ R. Pavelić: Bunjevci, Zagreb 1973, S. 13f. itd.

³⁹ KAWrHKR, 1757-60-VI-552.

⁴⁰ Isto

⁴¹ Isto

veda je zbog malih zemljišnih površina u obalnom području bilo gotovo nemoguće. Nije bilo ni dovoljno pašnjaka. Tako je jedino preostalo držanje koza što nije zahtijevalo posebnu krmu. Ono je uz prodaju drva bilo drugi temelj kućne privrede u obalnom području. Koze su jednostavno puštali u šume gdje su se hranile mladim drvećem.⁴² Neke su krajiške obitelji navodno držale i do 200 ili 300 koza. Negativne posljedice držanja koza su na kraju bile tako teške da je 1764. izdana naredba da se na tisuće koza jednostavno pobije ili, ako je moguće, da se prodaju. Ta mjera međutim nije bila posebno djelotvorna. Obitelji Karlovačke krajine su oko 1800. ponovno posjedovale 64.000 koza.⁴³

Svi navedeni činioci prouzrokovali su u pola stoljeća od oko 1700. do 1750. gotovo potpuno ogoljavanje primorskog krša te dalekosežno uništenje šuma u planinskom dijelu obalnog krša. Sve mjere koje su poduzimane nakon donošenja Uredbe o šumama 1764. nisu mogle spriječiti posljedice razornog djelovanja bure. Erozija tla je nezaustavljivo napredovala. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća je već 93% primorskog krša postalo neobrađivo. Od otprilike 500 km² ukupne površine moglo se još 3,4% upotrebljavati za oranice, a 3,7% za pašnjake. Od toga je trebalo živjeti 22.500 ljudi. Na planinskom dijelu obalnog krša koji se protezao na otprilike 8100 km² očuvalo se 60% obrađive zemlje, a 40% je postalo neplodno⁴⁴ (v. kartu).

* * *

Neprestanom erozijom tla sve je više krajiških obitelji obalnog krškog područja dospijevalo u privredne teškoće. U mnogo slučajeva krajišnici nisu mogli sebe i svoje obitelji prehranjivati samim zemljištem. Privatna je sječa drva bila zabranjena, a time je otpala mogućnost unosne zarade. Bijeda mnogih krajiških obitelji prisilila je upravu da krajišnicima, usprkos načelnim zamjerkama, osim poljoprivrede dopusti i druge djelatnosti.

Već od sredine 18. stoljeća moralo se dopustiti pojedinim krajišnicima da potraže posao izvan krajiškog područja, jer u njemu uz poljoprivredu nisu postojale mogućnosti dodatne zarade. Taj se običaj uskoro pokušao ograničiti, jer iz njega su proizašli mnogostruki društveni problemi. Mnogi se krajišnici nisu vratili kući, a ostavili su nezbrinute žene i djecu. Mnogi su se vraćali bez novaca. Ne samo da nisu ništa zaradili već su se i zadužili.⁴⁵

Kako bi se odstranila nužnost traženja posla u civilnom području, vojna uprava je pokušala stvoriti mogućnost zarade u samoj Krajini. Jedna od tih mogućnosti, kojom su se krajišnici sve više koristili, bila je trgovina morskom solju. Za karlovačke krajišnike trgovina solju izvan Krajine nije bila osobito unosna, jer je put od Senja ili Karlobaga do Banske, Varaždinske ili Slavonske krajine bio predalek. Doduše, zbog geografskog je položaja bila pogodna trgovina solju s Bosanskom krajinom. Nju je međutim bilo teško (legalno) provesti tako dugo dok su je ograničavale izvozne i uvozne carine. God. 1788.

⁴² Isto

⁴³ Wessely, S. 9.

⁴⁴ Isto, S. 11. itd.

⁴⁵ KA/WrHKR, B-1785-40-502.

ta su carinska ograničenja dokinuta.⁴⁶ Od toga se vremena razvila živa razmjena između karlovačkih i bosanskih krajišnika. Karlovački su krajišnici isporučivali sol i mijenjali je za prijeko potrebne žitarice ili su kupovali stoku i u Senju je mijenjali za sol. Tu su sol u civilnoj Hrvatskoj mijenjali za potrebne žitarice.⁴⁷

Do 1778. iznosila je u Senju i Karlobagu kupovna cijena soli 54,5 krajcara po vedru. Ovisno o stanju tržišta karlovački krajišnik je za to vedro dobivao 2—3 mjerice turskog žita. Na taj su način krajišnici 1802. utržili žitarica za 315.113 forinti.⁴⁸

Dio krajišnika mogao je zarađivati prijevozom i preradom drva. Pod upravom Dvorske komore počelo je od 60-ih godina službeno iskorištavanje šuma u Ličkoj i Otočkoj pukovnji. Na početku je opseg dobivanja drva bio malen. Tek su 1763. u Vojnu krajinu isporučene prve pile. Prije toga se obaranje stabala i prerada trupaca u daske obavljalo pomoću sjekira.⁴⁹

Krajišnici su u poslovima s drvom mogli zarađivati na dva načina. Prvo, mogli su odsječeno drvo otpremati u skladišta na obali. Prva skladišta drva podignuta su 1773. u Sv. Jurju, Jablancu, Velikoj Dragi, Cesarici, Povilama i Sv. Ambrosu.⁵⁰

Osim toga, mogli su zarađivati preradom drva. Krajišnici su ga preradivali u daske, šindru, dužice za burad, posude za vodu, zdjele i tanjure. Godine 1780. se već 451 krajišnik bavio poslovima drvom. Državna blagajna je iste godine na prijevozu drva zaradila 4950 forinti i 52 krajcara.⁵¹

Stanovnici obalnih sela Karlovačkog generalata zarađivali su izvozom drva. Oni su preuzimali drvo koje su krajišnici dopremali u skladišta i malim brodićima (tzv. »trabakuli«) opskrbljivali drvom obližnje venecijanske otoke. Na povratku su s otoka dovozili dalmatinsko vino. Mogućnost zarade je ipak bila vrlo malena. Često im je nedostajao novac za popravljavanje brodica. Mnogi vlasnici brodica nisu bili u stanju unaprijed platiti drvo koje su prevozili. Uzimanje kredita je bilo teško jer su se davali uz velike kamate i zalaganje brodica.⁵²

Krajišnicima su bile ponuđene i druge mogućnosti zarade. Tako je 1787. krajišnicima koji nisu mogli živjeti od svoje zemlje ponuđeno da se premjeste na službu u senjski garnizon, te da u slobodno vrijeme rade za plaću u luci. Posao im se nudio pri gradnji Jozefinske ceste, a nakon njezina dovršenja u prometu koji je organizirala vojna uprava, te u fortifikacijskim radovima u Karlovcu itd.⁵³

⁴⁶ P. Krajasich: *Die Militärgrenze in Kroatien*, Wien 1974, S. 211.

⁴⁷ M. Valentić: *Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske vojne krajine*, *Senjski zbornik* 1/1965, 81.

⁴⁸ J. Demian: *Statistische Beschreibung der Militär-Grenze* sv. 1, Wien 1806, 141—144.

⁴⁹ KA/WrHKR, 1763-III-695.

⁵⁰ P. Rogić: *Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju*, *Senjski zbornik* 1/1965, 46.

⁵¹ F. Vaniček: *Specialgeschichte der Militärgrenze*, Sv. 2, Wien 1875, 652.

⁵² KA/WRHKR, B-1777-23-9.

⁵³ Rogić, 49; Valentić, 82

Krajem 18. stoljeća su tim i drugim mjerama (uzgoj vinove loze, maslina i badema, sadnja krumpira)⁵⁴ stvoreni uvjeti za poboljšavanje privrednog stanja krajišnika u obalnom području. Poboljšanje privredne situacije bilo je međutim samo relativno. Kao i prije krajišnici obalnog područja su živjeli u teškom stanju i zarađivali sredstva za život u mnogo težim uvjetima nego ostale krajiške obitelji.

Iako se golet neprestano sve više širila, djelovanje erozije tla se sve do ukidanja Vojne krajine (1881) pokušavalo samo zaustaviti, a obradivo tlo se nije obnavljalo. Prve financijske mogućnosti za pošumljavanje stvorene su 70-ih godina kad je već bilo odlučeno da će se Vojna krajina ukinuti. Kako bi se barem djelomično zadovoljile investicijske potrebe u Vojnoj krajini koja se trebala raspustiti, osnovan je tzv. Krajiški investicijski fond. Sredstva su mu uglavnom pritekla prodajom 30.000 hektara šume, većinom hrastove, iz Petrovaradinske i Brodske pukovnije.

Iz utrška od otprilike 30 milijuna forinti trebalo je za pošumljavanje krša odvojiti 2,5 milijuna forinti.⁵⁵ Nekoliko godina kasnije, 1876, podnio je generalni inspektor državnih dobara i ravnatelj Šumske akademije Jozeph Wessely opširnu spomenicu (»Krš Vojne Hrvatske i njegovo spašavanje te pitanje krša uopće«) u kojoj je uvjerljivo izložio nužnost pošumljavanja i za to postavio znanstvene osnove.

U Senju je 1878. radi pošumljavanja osnovan Inspektorat za pošumljavanje obalnog krša i opskrbljen financijskim sredstvima iz Krajiškog investicijskog fonda. Inspektorat je djelovao na području površine od 46.000 hektara gologa ili slabo pokrivenog krša koji se pružao između Povila i Dalmacije. Za pošumljavanje je bio najprikladniji crni bor. Pošumljeno je 8000—10.000 hektara zaštitne šume. Najveći uspjeh te akcije bilo je pošumljavanje Senjske Drage, krškog područja koje se od Vratničkog sedla spušta prema Senju.⁵⁶ Na taj se način iz novčanih rezervi Vojne krajine popravio bar dio dugotrajne ekološke štete koju su prije dva stoljeća, da bi mogli preživjeti, nanijeli krajišnici u bijedi.

Zusammenfassung

DIE ENTWALDUNG DES MILITÄR-KROATISCHEN KÜSTEN-KARSTGEBIETS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERTS. IHRE DEMOGRAPHISCHEN, WIRTSCHAFTLICHEN UND SOZIALEN URSACHEN.

Karl Kaser

Die fast vollständige Entwaldung des Seekarsts entlang der kroatischen Militär-grenzküste und die teilweise Entwaldung im Hochland des Küstenkarsts ist eine ökologische Katastrophe, deren Folgen in Form von nackten Kalkfelsen auch heute

⁵⁴ Rogić, 48f; Severinski, 240.

⁵⁵ M. Valentić: *Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849—1881*, Zagreb 1981, 259, 263; M. Turković: *Krajiška investicijska zaklada — fond*, Sušak 1937, 14, 23—28.

⁵⁶ Severinski, 241; Potočić, 227.

noch sichtbar sind. Die Bora trug die entbloßte Erde ab und machte einen Militär-grenz-Küstenstreifen im Ausmaß von etwa 50.000 km² beinahe gänzlich unfruchtbar. Die Entwaldung dieses Gebiets geschah zum Großteil in dem halben Jahrhundert von etwa 1700 bis 1750. Bis dahin war dieses Gebiet bewaldet und von Erde be-deckt.

Die Ursachen der Entwaldung sind v.a. sozialer und wirtschaftlicher Natur. Bis zum Ende des 17. Jahrhunderts war dieses Gebiet beinahe unbesiedelt, Be-dingt durch eine große Anzahl von Flüchtlingsfamilien, die seit den achtziger Jahren dieses Jahrhunderts von der türkischen Seite der Grenze auf die kroatisch-habsburgische Seite überwechselte, war die sogenannte Meergrenze plötzlich über-bevölkert. Dieser demographische Druck war die primäre Ursache für die Rodung der Wälder. Zum einen Teil wurden die Wälder gerodet, um Ackerland zu ge-winnen, zum anderen Teil wurden Bäume gefällt, um diese zu verkaufen. Viele Grenzerfamilien hätten ohne den Verkauf von Holz wirtschaftlich nicht überleben können. Das geschlagene Holz wurde hauptsächlich in Senj verkauft und von dor-tigen Geschäftsleuten an Venezianer Geschäftsleute verkauft. Daß die Plünderung der Wälder in diesem Maß überhaupt möglich war, hatte seine Ursache darin, daß es zu dieser Zeit noch keine Behörde gab, die für den Schutz der Wälder zu-ständig gewesen wäre. Die sekundären Ursachen der Waldrodungen waren: 1) die rasche Auflösung der Zadruga in diesem Grenzbereich und der damit verbundene erhöhte Landbedarf; 2) die zahlreichen Ziegenherden der Grenzerfamilien, die vor allem den Jungwald zerstörten und 3) der hohe private Brennholzbedarf der Bun-jevce- und Walachenfamilien mit ihren einräumigen Häusern und offenen Feuerstellen.

Seit der Mitte des 18. Jahrhunderts wurden kompetente Waldbehörden einge-setzt und Waldordnungen erlassen. Durch diese Maßnahmen konnte das Weiter-greifen der Bodenerosion zwar gebremst, aber nicht aufgehalten werden. Auffor-stungsmaßnahmen wurden erst kurze Zeit vor der endgültigen Auflösung der Mi-litär-grenze mit der Gründung des Grenzinvestitionsfonds eingeleitet. Mit finan-ziellen Beiträgen aus diesem Fonds wurden 8.000 bis 10.000 Hektar Wald wieder aufgeforstet.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

HISTORIJSKI ZBORNİK GOD. XL (1) str. 1—470, Zagreb 1987.

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.